

Tefsir Araştırmaları Dergisi

The Journal of Tafsir Studies

مجلة الدراسات التفسيرية

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tader>

E-ISSN: 2587-0882

Cilt/Volume: 7, Sayı/Issue: 1, Yıl/Year: 2023 (Nisan/April)

Tabakâtü'l-Müfessirîn Literatürünün Müfessir Kimliğinin Tespitine Katkıları – I: Süyûtî'nin Tabakâtü'l-Müfessirîn'i Bağlamında Tematik ve Metodolojik Bir İnceleme¹
Contributions of Tabakâtü'l-Müfessirîn Literature to Identification of Mufasssir's Personality - I: A Thematic and Methodological Study in the Context of Süyûtî's Tabakâtü'l-Mufasssirîn

Enes TEMEL

Öğr. Gör, Trakya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Temel İslam Bilimleri, Tefsir Anabilim Dalı
Lecturer, Trakya University, Faculty of Divinity
Basic Islamic Sciences, Department of Tafsir
Edirne, Türkiye
enestemel@trakya.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0001-8172-5043>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi/Date Received: 09/02/2023

Kabul Tarihi/Date Accepted: 27/04/2023

Yayın Tarihi/Date Published: 30/04/2023

Atıf / Citation: Temel, Enes. “Tabakâtü'l-müfessirîn Literatürünün Müfessir Kimliğinin Tespitine Katkıları – I: Süyûtî'nin *Tabakâtü'l-Müfessirîn*'i Bağlamında Tematik ve Metodolojik Bir İnceleme”. *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 7/1 (Nisan/April 2023), 381-420.

<https://doi.org/10.31121/tader.1249579>

İntihal: Bu makale, intihal.net yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by intihal.net. No plagiarism detected.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

Yayıncı / Published by: Ali KARATAŞ / Türkiye

¹ Bu çalışma, Prof. Dr. Mesut OKUMUŞ danışmanlığında hazırlanan “Taberî Tefsirini Sosyal ve Kültürel Bağlamında Okumak” başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır. (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara/Türkiye, 2023).

Öz

Nüzulünden itibaren muhatapların Kur'ân'ı anlama çabaları bir otoritenin himayesinde gerçekleşmiştir. Nüzul döneminde bu otorite Peygamberimiz (s.a.s) iken daha sonraki dönemlerde Peygamberimizin (s.a.s) yetiştirdiği kimselerdi. Ancak nüzul döneminden uzaklaşmakla Kur'ân'ı anlamak için başvurulacak kimsenin hangi özelliklere sahip olması gerektiği ve tarihte bu özelliklere sahip olanların kimler olduğu soruları her daim var olmuştur. *Mâ yenbeğî li'l-müfessir* vb. başlıklar altında ilmi müktesebat temelli müfessir tanımlaması yapılırken; tarihteki müfessirlerin kimler olduğu da genel olarak tabakât özel olarak da tabakâtü'l-müfessirîn literatüründe incelenmeye başlamıştır. Bu çalışmanın konusu olarak belirlenen Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *Tabakâtü'l-müfessirîn* isimli eseri de türün bilinen ilk örneği olmasına ilave olarak, müfessir kimliğinin müstakil bir başlık altında ele alınmasının gerektiğini ilk dile getiren eserdir. Dolayısıyla eserde benimsenen veya tabi olunan tematik ve metodolojik prensiplerinin tespit edilmesi, bir tür olarak tabakâtü'l-müfessirîn'in yapısını anlamayı kolaylaştıracaktır. Müfessir olarak belirlenen kimselerle ilgili doğum ve vefat tarihleri, kimlik bilgileri, müktesebatları, sözlerinden ve şiirlerinden iktibas edilen örnekler gibi birçok bilginin yer aldığı bu eserlerde, müfessirin her insan gibi mensup olduğu sosyal ve kültürel bağlamdan bağımsız olmadığı verilen örneklerle gösterilmiştir. Buna göre müfessir olarak anılan kimselerin dâhil oldukları her ortamda sosyal ve kültürel doku ile olan münasebetleri, müellifin ulaşabildiği bilgiler çerçevesinde aktarılmaktadır. Tabakâtü'l-müfessirîn türünün ilk yazarı olan Süyûtî'nin, tabakât konusundaki diğer telifleri sebebiyle biyografi yazarlığı tecrübesi de göz önünde alındığında bu eserin -Süyûtî için bile olsa- belirli bir tecrübeyi yansıttığı düşünülmelidir. Bununla birlikte eser genel yapısı itibariyle tamamlanamadığından problematik bazı hususları da bünyesinde barındırmaktadır. Bu makalede örneklem olarak belirlenen Süyûtî'nin *Tabakâtü'l-müfessirîn*'i çerçevesinde bahsedilen problematik konular incelenecektir.

Anahtar kelimeler: Tefsir, Müfessir, Süyûtî, Tabakât, Tabakâtü'l-müfessirîn.

Abstract

Since its revelation, the interlocutors' efforts to understand the Qur'ân have taken place under the auspices of an authority. In the period of the Nuzûl, this authority was the Prophet (pbuh), while in later periods it was the people who were educated by the Prophet (pbuh). However, as we move away from the period of the Nuzûl, the question of what qualities the person to be consulted for understanding the Qur'ân should possess and who were the ones who possessed these qualities in history has always existed. While the definition of the mufassir based on scientific acquisitions was made under the titles such as *mâ yanbaghî lil-mufassir*, who were the mufassir in history began to be examined in the literature of *ṭabāqāt* in general and *ṭabāqāt al-mufassirîn* in particular. In addition to being the first known example of the genre, al-Suyūṭī's (d. 911/1505) *Ṭabāqāt al-mufassirîn*, which is the subject of this study, is the first work to state that the identity of the mufassir should be dealt with under a separate title. Therefore, identifying the thematic and methodological principles adopted or adhered to in the work will make it easier to understand the structure of *ṭabāqāt al-mufassirîn* as a genre. In these works, which include a great deal of information about the people identified as mufassir, such as their dates of birth and death, their credentials, their acquisitions, and examples quoted from their sayings and poems, it is shown with the examples given that the mufassir, like every human being, is not independent from the social and cultural context to which he belongs. Accordingly, the relations of those who are referred to as mufassir with the social and cultural fabric in every environment they were involved in are conveyed within the framework of the information available to the author. Considering al-Suyūṭī's experience as the first author of the genre of *ṭabāqāt al-mufassirîn* and his experience as a biographer due to his other works on the subject of *ṭabāqāt*, it should be considered that this work reflects a certain experience, even for al-Suyūṭī. However, since the work is incomplete in terms of its general structure, it also contains some problematic issues. This article will examine these problematic issues within the framework of al-Suyūṭī's *Ṭabāqāt al-mufassirîn*.

Keywords: Qur'ānic Exegesis, Interpreter of the Qur'ân, al-Suyūṭī, *Ṭabāqāt*, *Ṭabāqāt al-mufassirîn*.

Giriş

İslam düşüncesinin kurucu metni olan Kur'ân'ın yorumlanması görevini üstlenen müfessirin kim olduğuna yönelik tartışmalar, erken dönemden itibaren problematik halini alarak günümüze ulaşmış ve bugün de hala bu özelliğini muhafaza etmektedir. Özellikle nüzul sonrası dönemde gerçekleşen her hadisede, vahiy ile güncel vâkıa arasındaki münasebetin kurulmasında yaşanan ihtilaf, tarafların birbirlerine tefsir edebilecek düzeyde bulunmama, yani müfessir kimliğine sahip ol(a)mama üst başlığında toplanabilecek suçlamalar yöneltmelerine sebep olmuştur. Bu eleştirilerin muhtevasına bakıldığında ekseriyetle rivayet bilgisi ve dilbilimsel bilgi yetersizliği öne çıkan hususlardır. Bu tür eleştirilerde açık bir şekilde ilmi müktesebat (intellectual formation) eksikliğinden bahsedilirken, bu söylemlerin ardında anlama faaliyetinde bulunan kimsenin (müfessir) nasıl veya ne tür özelliklere sahip olması gerektiğine yönelik bir tasavvurun var olduğu anlaşılmaktadır.² Daha sonraki dönemlerde konunun literatürdeki yansımalarına bakıldığında müfessirin ne tür özelliklere sahip olması gerektiği *fî-mâ yecibü 'ale'l-müfessir,*³ ve *fî ma 'rifeti şurûti'l-müfessir ve âdâbihî*⁴ ... gibi başlıklar⁵ altında sistemli bir değerlendirmeye tabi tutulduğu ve sürekli olarak da güncellendiği görülmektedir. Her ne kadar tarihsel seyri itibariyle müfessirin kim olduğuna yönelik sorgulama devam etse de -verilen cevaplardan görüldüğü kadarıyla- müktesebata dâhil edilmesi istenilen bilgi türüne ait başlıkların arttığı görülmektedir.⁶ Başlıklarda görülen artış sonraki müfessirlerin öncekilere göre ilmî düzeylerinin daha yüksek olduğu anlamına gelmese de bilginin önceden bir bütün olup daha sonraları müstakil başlıklar altında ele alındığı ve dolayısıyla da müfessirin bilmesi gereken ilimler başlığı altındaki maddelerin giderek artmasında etkili olduğu söylenebilmektedir. Çünkü erken dönem literatüründe müfessirin bilmesi gereken ilimleri ilk gündeme getiren müelliflerden Muhâsibî (öl. 243/857), Hevvârî (öl. 280/893 civarı) ve Kâdî 'Abdülcebâr'ın (öl. 415/1025) saydıkları bilgi başlıkları esas itibariyle dil, rivayet ve bağlam⁷ ilimleri olarak üç başlıkta birleştirilebilmektedir. İlerleyen süreçte ilimlerin sayısının 12'lere kadar çıkartılması, -en azından erken klasik dönem için- bu üç başlıktaki muhtevanın mercek altına alınıp ilgili kısmına özellikle dikkat edilmesini ifade eden bir vurgu biçimi olmalıdır. Ancak netice itibariyle müktesebat merkezli olması nedeniyle spesifik bir müfessir tanımlaması ifade etmediği ve

² Benzer bir değerlendirme için bk. Bilal Ercan, *Tefsir Geleneğinde Müfessirde Aranılan Şartlar* (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 20-25.

³ Bedruddîn Muhammed b. 'Abdillâh Zerkeşî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân* (Kâhire: Mektebetü Dâri't-Türâs, 1984), 2/173, 176. Müfessirin ihtiyacı olan ilimler ile ilgili Zerkeşî'nin ayrı bir ifade formu için bk. 2/153 [*fî hâceti'l-müfessir i ila'l-fehm*].

⁴ Ebü'l-Fadl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân* (Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1987), 2/1197.

⁵ Klasik eserlerde olduğu gibi güncel çalışmalarda da bu başlıklar sürekli güncellenerek ele alınmaktadır. Ayrıca bk. Şa'bân Muhammed İsmâ'îl, *el-Medhal li-dirâseti'l-Kur'ân ve 's-sünne ve 'l-'ulûmi'l-İslâmiyye* (y.y.:Dâru'l-ensâr, 1980), 2/280-289.

⁶ Burada bariz bir örnek olarak Ömer Nasuhi Bilmen'in *Büyük Tefsir Tarihi*'ndeki Müfessirin bilmesi gereken ilimler başlığı altında *hitabet* ve *mev'ize ilmi*, *havâs ilmi*, *rüya ilmi*, *riyâziyye ilmi*, *hey'et ilmi*, *tabiiyyât* denilen ilimler, *ilm-i ictimâî*, gibi başlıklar açması gösterilebilir. bk. Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi (Tabakâtü'l-müfessirîn): Usul-i Tefsir veya Mukaddime-i İlm-i Tefsir* (Fatih: Bilmen Yayınevi, 1973), 1/50, 53, 57, 58, 69, 72-79, 91.

⁷ Klasik literatürde dil ve rivayet şeklinde iki başlık altında tanımlanabilecek müfessirin bilmesi gereken ilimler, nüzul dönemi ve sonrasındaki tefsir faaliyetinin sosyal ve kültürel bağlamına dikkat çekmek üzere ayrı yazılmıştır.

sosyal ve kültürel bir figür olan müfessirin insani özellikleri ile ilgili veri sağlamadığı görülmektedir. Dolayısıyla müfessir kimliğinin sadece bilmesi gerekenler üzerinden tanımlanması yerine hayatın muhtelif alanlarında yer alabilen, sosyal ve kültürel doku ile temas halinde vahyin mesajını insanlara ulaştıran bir tarafı olduğunu ifade eden bütüncül bir tanımlamanın yapılması daha yerinde olacaktır. Tabakâtü'l-müfessirîn türü, yapıları itibarıyla müfessirin sosyal ve kültürel bağlarını ihtiva ettiği için bu tanımlamalara malzeme temin edebilecektir. Çünkü müfessirlerin hayatlarının konu alınması nedeniyle zımnen bir müfessir tanımının veya müfessir olma kriterinin benimsenilerek telif edildikleri söylenebilir. Tabakâtü'l-müfessirîn yazarları tarafından giriş kısımlarında müfessir tanımlamasında neyi esas aldıklarına dair bir açıklama yapılmamış olsa da anlatım esnasında odaklandıkları noktalardan hareketle müfessir tasavvurlarına dair değerlendirme yapılabileceği düşünülmektedir. İşte bu sebeple tabakâtü'l-müfessirîn'in ilk örneği olması ve eserin telifinin tamamlanamamış olmasına rağmen mevzubahis tasavvuru belirli bir düzeyde işleme dolayısıyla Süyûtî'nin (öl. 911/1505) Tabakâtü'l-müfessirîn'i inceleme için tercih edilmiştir. Çünkü tabakâtü'l-müfessirîn literatüründe kendisinden sonra gelenlerin ya doğrudan ya da dolaylı olarak örnek aldıkları bir forma sahip olması dolayısıyla türün kapsam ve hedeflerini yansıtan ilk eserdir.

Çalışmanın odaklanacağı sorun, tabakâtü'l-müfessirîn literatürünün müfessir kimliğini tespit etmede katkısının olup-olmadığı meselesidir. Bu bağlamda katkının ele alınmış biçimi, kriter olarak benimsedikleri hususların tetkikini ve uygulanışını ihtiva etmektedir. Bununla birlikte klasik tabakât eserleri ile tabakâtü'l-müfessirîn türünü müfessir kimliğini belirleme açısından birbirinden ayıran herhangi bir özelliğin olup-olmadığı ve genel olarak tabakât özel olarak da tabakâtü'l-müfessirîn eserlerinde yer alan sosyal hayata dair bilgilerin müfessir kimliğinin belirlenmesinde ne derece etkili olduğu soruları da çalışmanın alt problematiklerini oluşturmaktadır.

Çalışmanın klasik dönemde telif edilen bir eseri konu alması nedeniyle, araştırma esnasında tabakâtü'l-müfessirîn'in tür olarak ortaya çıkış süreci ayrı bir önem kazanmaktadır. Bu bağlamda tabakâtü'l-müfessirîn türünün doğuşuna etki eden faktörleri ve örnek alınan formatı görebilmek için klasik eserlere müracaat edilmiştir. Bunun yanında klasik bir eserin incelenmesinde katkıda bulunabileceği düşünülen kültürel antropoloji'ye dair kaynaklara; genel olarak tabakât türünün gelişim süreci, alanlara ayrılışı ve tefsirdeki teşekkülü ile ilgili çağdaş kaynaklara müracaat edilmiştir. İnceleme metni olarak Süyûtî'nin *Tabakâtü'l-müfessirîn*'i tercih edilmekle birlikte, tabakâtü'l-müfessirîn türünün telif gayesini ve tabiatını anlamak maksadıyla Edirnevî'nin (öl. 1095/1684'ten sonra) *Tabakâtü'l-Müfessirîn*'i⁸, Bilmen'in (öl. 1971) *Büyük*

⁸ Ahmed b. Muhammed Ednevî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Süleyman b. Salih Hazzî (Medine: Mektebetü'l-Ulum ve'l-Hikem, 1997). Konu ile ilgili bir inceleme makalesi için bk. Mehmet Çiçek - Burhan Yazıcı, "Edirnevî'nin Tabakâtü'l-Müfessirîn Adlı Eserinin Tefsir Tabakat Literatüründeki Yeri", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/41 (2020), 115-142.

*Tefsir Tarihi*⁹, Fencafirî'nin (öl. 1365/1946) *Neylü's-sâ'irîn*'i¹⁰, Nüveyhid'in *Mu'cemü'l-müfessirîn*'i de kaynaklar arasında yer almıştır. Dâvûdî'nin (öl. 945/1539[?]) *Tabakâtü'l-müfessirîn*'i¹¹, müellifin Süyûtî ile olan yakın münasebeti nedeniyle diğer çalışmalara göre daha fazla zikredilme ihtiyacı hissedilmiştir. Bununla birlikte müfessir kimliğine dair klasik dönemde yapılan tanımlama girişimlerini ihtiva eden -gerek klasik dönem gerekse de çağdaş dönem- 'ulümü'l-Kur'ân kaynakları da kullanılmıştır. Çağdaş dönemde tabakât eserlerinde müfessir kimliğine yönelik çalışma sayısı az olsa da var olduğu ve müktesebat üzerinden yapılan tanımlama gayretini ifade eden *mâ yenbeğî li'l-müfessir* başlığına tahsis edildikleri görülmektedir. Bu konuda Şule Yüksel Ateş¹², Bilal Ercan¹³ ve Mohammad Hasan'a¹⁴ ait yüksek lisans tezleri ile Mesut Kaya'ya¹⁵ ait makale düzeyindeki çalışmalar öne çıkmaktadır.¹⁶

1. Müfessir Kimliğinin Tespitinde Kullanılan Yöntemler

Müfessirin hangi müktesebata sahip olması gerektiği ve tarihte bu özelliklerin müşahhas olarak kimlerde bulunduğuna yönelik iki farklı başlıkta ifade edilebilecek, tecrübesi ve birikimi yüksek bir kültür bulunmaktadır. Bu kültürün müşahhas iki örneği olarak, erken dönemden itibaren birikimsel (*cumulative*) olarak bize ulaşan 'ulümü'l-Kur'ân literatüründeki *mâ yenbeğî li'l-müfessir* başlığı altında tefsir faaliyetinde bulunacak kimsenin müktesebatının nelerden müteşekkil olması gerektiği yer alırken; genel olarak tabakât özel olarak da tabakâtü'l-müfessirîn literatürü vasıtasıyla da tarihte kimlerin müfessir olarak bilindiği aktarılmaktadır. Çalışmanın ana konusu olarak belirlenen tabakâtü'l-müfessirîn literatürünü incelemeyen önce ilmi müktesebat temelli tanımlamanın muhtevasını tasvir etmenin, konunun değerlendirilmesinde katkısı

⁹ Konu ile ilgili bir inceleme makalesi için bk. Ömer Dumlu, "Tefsir Tarihi Yazıcılığı Açısından Ömer Nasuhi Bilmen'in Büyük Tefsir Tarihi: Tabakâtü'l-Müfessirîn Adlı Eseri Üzerine", *Tefsir Tarihi Yazımı Sempozyumu* (Kayseri, 2014), 137-154.

¹⁰ Muhammed Tâhir el-Fencafirî, *Neylü's-sâ'irîn fî tabakâti'l-müfessirîn* (Fencafir: Mektebetü'l-Yemân, 2000), 11. Eserin bir başka baskısında müellifin nisbesi el-Bencebîrî olarak gösterilmiştir. Bk. Muhammed Tâhir el-Bencebîrî, *Neylü's-sâ'irîn fî tabakâti'l-müfessirîn*, thk. Mahmud Cîratüllâh (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2011).

¹¹ Bilal Deliser, "Tarih Felsefesi ve Metodolojisi, Biyografik Tarih Yazımı Çerçevesinde, Tefsir Tarihi Yazımı Açısından Şemsüddîn Muhammed b. Ali ed-Dâvûdî ve 'Tabakâtü'l-Müfessirîn' Adlı Eseri", *Gümüştane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/8 (2015), 182-203;

¹² Şule Yüksel Ateş, *Klasik ve Modern Dönemde Müfessir de Aranan Şartlar ve Değişimi* (Yalova: Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017).

¹³ Bilal Ercan, *Tefsir Geleneğinde Müfessir de Aranan Şartlar* (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018).

¹⁴ Mohammad Hasan, *el-Kavaidil lügaviyye el-mühimme elleti yahtacü ileyha el-müfessir* (Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021).

¹⁵ Mesut Kaya, "Dönemsel İlmî Şartların Müfessirin Donanımı Üzerindeki Belirleyiciliği -Klasik ve Modern Dönem Mukayesesi", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]* 13/3 (2013), 9-31. Bu çalışma dönemsel ilmî şartları incelediğinden sosyal ve kültürel bağlam incelemesine yakın unsurları ihtiva etmektedir. Dolayısıyla tabakatül müfessirîn literatürü ile hedeflenen müfessirin sosyal ve kültürel bağlamına dair malumatı birlikte ihtiva etmektedir. Ayrıca bk. Mesut Kaya, "Hadis ve Tarih İlimleri Arasında Tefsir Tabakat Literatürü: Histogramik Bir İnceleme", *İslâm Araştırmaları Dergisi* 31 (2014), 33-65.

¹⁶ Türkçe literatürde tabakatü'l-müfessirîn'le ilgili kaleme alınan diğer çalışmalardan bazıları şunlardır: Abdalaziz Mohamed Awadallah, "İlim ve Devlet Adamı Giritli Sırrı Paşa'nın Tabakât ve Adâb-ı Müfessirîn Eseri Üzerine", *Osmanlı İlim, Düşünce ve Sanat Dünyasında Balkanlar Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı* (İstanbul, 2014), 133-142; Esat Özcan, "Tefsir Tabakât Eserleri", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44 (2020), 66-87; Batı'da tabakatü'l-müfessirîn konusundaki çalışmalara örnek olarak bk. İbrahim Hafsi, "Recherches Sur le Genre 'Tabaqat' Dans la Littérature Arabe-II", *Arabica* 24/1 (1977), 1-41.

olacağı düşünülmektedir. Ancak unutulmaması gereken nokta, ilmi müktesebat ve tabakât literatürü üzerinden yapılan tanımlamalar, bütüncül anlamda bir tanımlamadan ziyade belirli vasıfların resmedilmesine dayanmaktadır. Erken dönemde bu iki tanımlama biçiminin daha yakın olduğu ve dolayısıyla birbirini tamamladığı gerçeğinden hareketle, günümüzde bu iki tanımlama biçiminin birbirine alternatif gözüken yapısını tekrar aslına döndürebilecek bir bakış açısına ihtiyaç bulunmaktadır. Bu bakış açısından beklenen zamanın gerekliliğinden doğan gelişim ihtiyacına uyum sağlayabilecek düşünsel bir zemin sunabilmesi olacaktır. Teorik olarak müfessirin neyi bilmesi gerektiği (*mâ yenbeğî li 'l-müfessir*) ve pratik olarak da müfessirin nasıl yaşadığı (*tabakâtü 'l-müfessirîn*) bilginin iki farklı boyutunu ifade ettiklerinden dolayı birbirlerinin destekleyicisi konumunda olmaları, bilginin bütünlüğü prensibinin bir yansımasıdır.¹⁷

1.1. İlmî Müktesebat (*Intellectual Formation*) Merkezli Tanımlama

Bir müfessirin hangi müktesebata sahip olması gerektiğine yönelik tartışmalar İslam'ın erken dönemlerinden itibaren farklı formlarda gündeme gelmiştir. Kur'an-ı Kerim hakkında yapılan yorumların keyfîlik ifade etmemesi, vahyin nazil olduğu Peygamberimiz'e (s.a.s) veya O'nun talebeleri olan sahâbeye bilginin isnad edilmesine bağlı olarak görülmekteydi. Nüzul döneminden uzaklaşmakla birlikte araya giren tarihsel süreç nedeniyle bilginin kaynağına ulaşım zorlaştırmıştır. Dolayısıyla ortaya çıkan problemlere karşı bir önlem olarak isnâdın sorulması ve dilbilimsel dayanağın aranması, sonraki süreçte karşılıklı olarak ilgili konuya yeterince muttali ol(a)mama başlığında bir araya getirilebilecek, muhtelif sertlik düzeyindeki hitapların ortaya çıkmasına neden olmuştu. Çünkü muhtelif mezhebi temayüllere sahip kesimlerin kendi görüşlerini haklı çıkarmak için Kur'an-ı Kerim'i referans göstererek otoriteden istifade etme gayretleri, yorum alanında keyfîliğin oluşmasına sebep olmaktaydı. Keyfîliğin ortadan kalkması için aktarılan görüşün veya bilginin sıhhatinin sorgulanması gerekmektedir. Bu sıhhatin ölçüsü bir isnada sahip olması, dilbilimsel arka planının bulunması veya tarihsel bilgi ile çelişmemesi olarak belirlenmişti. Bu üçlü mekanizma çerçevesinde yapılan yorum faaliyeti, dinin esasını zedelemeyecek (tahrîf) şekilde gerçekleştirilecekti. Peki bu faaliyeti yürütecek müfessirde ne gibi özellikler bulunmalıydı?

Tefsir'in murâd-ı ilâhî'ye muvafık beyanın tespit edilme faaliyeti olarak tanımlanmasından¹⁸ sonra murâd-ı ilâhînin ne olduğu gündeme gelmektedir. Bunun için hangi şartların bulunması gerektiğine bakıldığında ilk olarak Peygamberimiz'e (s.a.s) başvurulması yer alırken sonraki nesillerde de Peygamberimiz'e (s.a.s) başvurulması sonucunda elde edilmiş bir bilgi olduğunu ifade etmek üzere rivayet bilgisi görülmektedir. Hakkında rivayet bulunmayan ve gerek delalet gerekse de anlam genişlemesi için nassın müsait olup-olmadığını incelemek üzere dilbilimsel bilgi ve tarihsel bağlam bilgisinin gerekli görüldüğü anlaşılmaktadır. Ancak erken dönemlerde üç başlıkta ifade edilebilen gereklilik listeleri, bazı hadiseler ve bilginin gelişmesiyle oluşan farkındalıklar nedeniyle daha önce alt başlık olarak görülen hususların ana başlık

¹⁷ Detaylı bilgi için bk. Ahmet Nedim Serinsu, *Tefsir Tarihi Atlası ve Uygulama Haritaları* (Ankara: Grafiker yay., 2019), 161-164.

¹⁸ Tefsirle ilgili tanımlamalar üzerine detaylı bir inceleme için bk. Mustafa Hoccoğlu - Enes Büyük, "Tefsir, Kur'an'da Sadece Murad-ı İlâhîyi mi Tespit Eder? Molla Fenârî'nin Tanımı Üzerinden Bir Araştırma", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/34 (2018), 79-108.

olarak öne çıkarılmasına sebep olmuştur. Bu durum incelenen konuya odaklanma açısından ana başlıklarla kimi zaman keşişim noktaları ortaya çıkarsa da her başlık için müstakil prensiplerin benimsendiği görülmektedir.¹⁹

Peki tarihsel süreçte müfessirlerin kimler olduğu hangi vasıtalarla öğrenilebilir? Bu soruya literatürde verilen cevaplardan bir tanesi olan müktesebat üzerinden tanımlama, sosyal ve kültürel bağlamla ilgili olmakla birlikte daha çok iletişim ve etkileşimin neticesini geri bağlantılarını göstermeksizin ifade etmektedir. Müfessir kimliği ile ilgili mücerret bir tanımlama ifade etmeyen *mâ yenbeğî li'l-müfessir* başlığı ile müşahhas örnekleri bünyesinde barındıran tabakâtü'l-müfessirîn literatürünün uyum içerisinde birbirine ilave edildiği takdirde bütüncül kavrayışa daha yaklaşılmış olacaktır. Ancak bununla birlikte bu iki başlığın birbirlerini tamamlayan başlıklar olduğunu söylemek mevcut durumda pek de kolay değildir. Çünkü *mâ yenbeğî li'l-müfessir* başlığında ifade edilen bilgi başlıklarıyla alakalı bilgiyi tabakâtü'l-müfessirîn'deki profillerin her birisinde bulabilmek çoğu zaman mümkün olamamaktadır. Üstelik tabakâtü'l-müfessirîn'in telif yöntemi ifade edilirken kullanılan tefsirle şöhret bulması (*iştehera bi't-tefsir*) veya tefsir telif etmesi (*sannefe't-tefsir*) şartı da *mâ yenbeğî li'l-müfessir* başlığının ihtiva ettiği bütün bilgi başlıklarını zaten ihtiva ettiği düşünülebilmektedir. Ancak bu durumda *mâ yenbeğî li'l-müfessir* şartını sağlayanın da müfessir olarak kabul edilmesi ve tabakât eserlerine alınması gerektiğine yönelik bağlayıcı sonucun kaçınılmaz olduğu görülecektir. Fakat her iki başlığın ortaya çıkışını tetikleyen dinamiklerin bir şekilde müfessiri tanımak veya tanıtmak olduğu meydana iken Müsâid b. Süleymân et-Tayyâr'ın "...tanımlama amacı yoktur²⁰ (*lem yekün kasdühû ta'rîfe'l-müfessir*)" yönündeki beyanına temkinle yaklaşılmalıdır. Hatta her iki tanımlama mekanizması, var olan-ideal ayrımı çerçevesinde değerlendirilmesi gerekirse; *mâ yenbeğî li'l-müfessir* başlığının ihtiva ettiği bilgi başlıkları ve alt başlıklardaki müfessirin ayırt etmesi gerekenleri beyan eden uyarılar, ideal müfessirin kim olduğunu beyan ederken; *tabakâtü'l-müfessirîn*'deki tanımlama hem idealin hem de var olanın tasviri olarak nitelenebilecek mahiyettedir. İdeal olan müfessir tanımlamasında bilgi başlıkları -dönemlere ve belki de coğrafyaya görenasıl değişiklik gösterdiyse; var olanın tasvirini ifade eden tabakâtü'l-müfessirîn'de de farklı müfessir biçimleri görülebilmektedir. Dolayısıyla zihinlerde *sıhhatü'l-i'tikâd* [*ve-lüzümü sünneti'd-dîn*] ve *sıhhatü'l-maksad* gibi maddelerde²¹ vücûd bulan kaygılar ise yine idealin tasviri olup Mu'tezilî, Kaderî, 'İbâdî, Şi'î gibi i'tikâdî anlamda mübtedi'a olarak kabul edilen fırkalara mensup müfessirlerin yer alması tabakâtü'l-müfessirîn'in muhtevasında hem ideal olanı hem de var olanın tasvirini gösterdiğini desteklemektedir. Buna göre müfessir kimliğinin *tefsirle iştiğal ve tefsirle ilgili telifinin olması*, hakiki bir nitelendirme ifade ettiği gibi itibari bir yönünün bulunduğunu da göstermektedir.

¹⁹ Bu konuda derli-toplu bir örnek için bk. Ebü'l-Fadl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Mustafâ Dîb el-Buğâ (Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1987), 1198-1226; çağdaş bir çalışma için de bk. Enes Büyük, "Tefsirde İstimdâd: Klasik Dönemde Tefsirin İlişkili Görüldüğü İlimler", *TİD* 5, sy. 2 (Güz 2018): 367 - 409.

²⁰ Müsâ'id b. Süleymân b. Nâsir et-Tayyâr, *Mefhûmü't-tefsîr ve't-te'vil ve'l-istinbât ve't-tedebbür ve'l-müfessir* (Riyad: Dâru İbnü'l-Cevzî, 1427), 209.

²¹ Süyûtî, *el-İtkân*, 2/1198.

Ayrıca ‘ulûmu’l-Kur’ân eserlerinde müfessirin ihtiyacı olan bilgi başlıkları altında kullanılan üslubun yol gösterici mahiyette olması daha sonra gelecek müfessirler için hazırlandığına dair bir intibâ oluşturmaktadır.²² Buna ilave olarak ‘ulûmü’l-Kur’ân eserlerinin birçok yerinde daha önceki müfessirlerin görüşlerinden tecrübe aktarımı yapılması durumu da söz konusudur. Tabakâtü’l-müfessirîn eserleri bu çerçevede düşünüldüğünde önceki nesillerden tevarüs eden kültürel birikimin belirli bir telif formatı ile gelecek nesillere aktardıkları söylenebilir. Hatta Süyûtî’nin el-İtkân gibi eserlerindeki telif özelliği, öncekileri bir araya getirip ihtisar etmesidir. Bu ihtisar tarzı kimi zaman günümüze ulaşmayan birçok eserden yapılan iktibas da ihtiva etmektedir. Bu özelliği dolayısıyla birçok kitabın mütalaası sonucunda elde edilecek malumatı tek başına bünyesinde bulundurduğu görülmektedir.²³ Dolayısıyla *mâ yenbeğî li’l-müfessir* başlığı ile müfessirin, bahsedilen ilim dallarında belirli seviyede bilgi sahibi olması gerektiğine yönelik beyanların ihbari bir yönü olduğu gibi inşai bir yönü de bulunmaktadır.

Müfessir kimliğini tanıtan diğer bir başlık da tabakâtü’l-müfessirîn literatürüdür ki kullanıldığı tasvirlerde, müfessirin sosyal ve kültürel bağlamını bir bütün olarak görmek mümkün değilse de kesitler halinde görülebilmektedir. Ancak buradaki sorun da müfessirlerinin en uygun şekline nasıl ulaştıklarının bir bütün olarak görülememesidir. Biyografik verilerin düzensiz kesitlerden müteşekkil olması zaman, mekân ve mükteşebatin oluşum sürecini takip etmeyi zorlaştırmaktadır.

1.2. Tabakât Literatürü Vesilesiyle Tanımlama

Tarihin bir döneminde yaşamış kişilere ait kimlik tespitinde kullanılacak verilerin tarihsel kaynaklardan elde edilmesi, tarihin insan ile anılmasından kaynaklanmaktadır. Sosyal ve kültürel bağlamla ilgili birçok başlığa ait farklı tarihsel metin formlarının inşa edilmiş olması, insanın yapıp-etmeleri ile oluşan kültürün, sonraki nesillerde yapıp-etmeleri şekillendiren bir enstrümana dönüştüğünü göstermektedir. İnsanın farklı alanlara yoğunlaşması neticesinde yapıp-etmelerinin o alandaki kayıtları, özel tarih yazım türlerinin konusu olduğu gibi bu faaliyetlerde özne konumunda olan insanın hayatını kaleme alan telif türleri olarak tabakât eserleri gündeme gelmektedir. Bu eserlerde elde edilebilen bilginin durumuna göre ele alınan kişilerin isim ve künye tespitinden sosyal hayattaki rolünü anlatan örnek hadiseler kadar birçok bilgi yer almaktadır.

Erken dönemden itibaren tefsir ve tarihle ilgili eserlerin içeriğinde müfessir isimlerinin zikredildiği görülmektedir. Tefsirle ilgili eserlerde konu ile ilgili görüşü değerlendirilirken ismi geçtiği için müfessir hakkında bilgi verilebilmektedir. Ayrıca genel tarih, şehir tarihi, siyasi tarih, kültürel tarih çalışmalarında da müfessire dair malumat yer almaktadır. Rivayet ilimleri ile olan meşguliyetin bir neticesi olarak da tezahür eden biyografi tetkiki, İslam’ın erken dönemlerinde cerh ve ta’dîl faaliyetleriyle ortaya çıkmıştır. Böylelikle ele alınan kişinin hayatındaki mezhep ve diğer kültürel aidiyetlerinden davranış biçimlerine kadar birçok türden bilginin

²² Bu ifadeler örnek olarak bk. Süyûtî’ *el-İtkân*, 1/353 (*ve-yenbeğî el-i’tinâ’ü bi-hî (ğarîbihî)*), 1/576 (*ve-yecivü ‘aleyhi mürâ’âtü ümûr: ve-hüve evvelü vâcib ‘aleyh ...*), 1/597 (*lâ büdde lehû min merci’in ye’üdü ileyh*).

²³ Süyûtî’nin telif anlayışının 3 kısma ayrıldığı ile ilgili bk. Halit Özkan, “Süyûtî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/191.

aktarımı sağlanmıştır. Ancak bir müfessirin sosyal ve kültürel bağlamlardaki durumlarını ihtiva eden müstakil bir metin formuna konu olması ancak Süyûtî'nin gayreti ile ilk defa mümkün olabilmiştir. Mevzubahis tabakâtü'l-müfessirîn olduğunda ise bütün bunlara ilaveten tefsirle ilgili eser telif edip-etmediği veya tefsirle meşhur olup-olmadığı gibi ilkeler etrafında, müfessirlere özel bir biyografi oluşturulduğu görülmektedir. O halde tabakâtü'l-müfessirîn türü müfessir kimliğini tespit ve tahlil etmede ne düzeyde katkı sunmaktadır?

2. Tabakâtü'l-müfessirîn Literatürünün Müfessir Kimliğinin Tespitindeki Katkısı

Müfessir kimliği ile bilinenlere tahsis edilmiş tabakâtü'l-müfessirîn'in hangi yönlerden katkı sağladığını ifade edebilmek için tür olarak ortaya çıkışının, metodunun ve tematik yapısının bilinmesi gerekmektedir.

2.1. Tabakâtü'l-müfessirîn Literatürü

Bu başlık altında tabakâtü'l-müfessirîn türünün literatürdeki işlevini ve konumunu tayin edebilmek için telif gerekçeleri, muhtevasında yer alan bilgi türü ve kapsamı incelenecektir.

2.1.1. Telif Gerekçesi

Klasik literatürde yer alan tabakât ve terâcim kitaplarında müfessir kimliği ile ilgili bilgi mevcutken neden müstakil bir başlık açılma gereği duyulmuştur? Bu gerekçenin tespit edilmesi, ileriye dönük olarak eserin yapısı ve hedefleri konusunda takibat yapabilme imkânı sağlayacaktır. Bu konudaki ilk eserin yazarı olan Süyûtî'nin beyanına göre, diğer ilim dallarındaki biyografi çalışmalarının bir benzerinin tefsirde olmaması gerekçe olarak yeterlidir. Aslında zihinsel arka planda amaç olarak diğer ilim dallarındaki tabakâtlardaki gibi, herhangi bir alanda İslam'ın ilk zamanlarından itibaren nesil nesil kimlerin yer aldığı görülmektedir. Gerçekleşme şekline bakıldığında, ya bir âlimin literatürdeki eksikliği fark etmesi, ya hatırlı bir kimsenin müelliften ricada bulunması²⁴ veya ilim ehlinin önde gelenlerine hürmet adına²⁵ kaleme alınan eserler ile gerçekleştirilmiştir. Peki tabakât müelliflerini böyle bir telif sürecine götüren ana saik nedir?

Buraya kadar olan açıklamalar tabakât telifâtı ile ilgili düşünsel bir sürecin telif öncesi son evresine ait soruların cevaplarını ifade etmekteydi. Ancak ulaşılması gereken ilk tabakât telifi, yapı itibariyle temel bir tasavvur etrafında ele alınmış ve daha sonrasındaki tabakâtlere de örnek olacak teorik zemine ve kapsama sahip olmuş olmalıdır. Dolayısıyla belirli insanların bir araya getirilip, hayatlarından anekdotlar paylaşılmasının sebebini ifade edecek mahiyette

²⁴ Bu konuda örnek olarak Endülüs Emevi halifesi (II.) Hakem b. Abdirrahmân'ın (öl. 366/976) Ebû Bekir ez-Zübeydî'den (öl. 379/989) ricada bulunması ile kaleme alındığını öğrendiğimiz *Tabakâtü'n-nahviyyîn* gösterilebilir. Zübeydî, bu durumu mukaddimesinde halife'den övgü ve dua dolu cümleler zikrederek anlatmaktadır. bk. Ebû Bekir Muhammed b. el-Hasen ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nahviyyîn* (Kâhire: Dâru'l-me'ârif, 1984), 17.

²⁵ Buna örnek olarak da İbn Kesîr'in *Tabakâtü'l-fukahâ*'sı örnek olarak gösterilebilir. İbn Kesîr, *Tabakât*'ın mukaddimesinde kitâb ve sünnet'in ilmin önde gelenlerinin şeref ve faziletine dair işaretine mutabakat ederek eseri telif ettiğini belirtmiştir. bk. İbn Kesîr ed-Dımaşkî, *Tabakâtü'l-fukahâ'i-ş-Şâfi'iyye*, thk. Envâr el-Bâz. (Bejrût: Dâru'l-Vefâ', 2002), 1/17.

bir açıklamanın açıkça söylenmesi dahi var olduğu anlaşılmaktadır.²⁶ Konunun, detayları itibariyle tarih felsefesine kadar uzanması, bu makale bağlamında ele alınmasını zorlaştırmaktadır. Ancak makale kapsamında odaklanılan *Tabakâtü'l-müfessirîn*'in müellifi olan Süyûtî'nin birden fazla tabakât kaleme alması, telif tasavvurunu anlamayı kolaylaştırmaktadır.

Süyûtî'nin kendi dönemindeki meşahiri anlattığı *Nazmü'l- 'ikyân*'ın mukaddimesindeki *fevâ'id* başlığında neden bu hususların kaleme alındığı yönündeki melhuz sorunun cevabına ders çıkarmak (*'ibra*) olduğu ifade edilmektedir. Kendisi hakkında kaleme aldığı *et-Tehaddüs bi-ni'meti'llâh*'da ise biyografilerin telifinde, Allah'ın kendisine lütfettiği nimetleri, bilmeyen kimselerin de istifadesi için zikretmek gibi birtakım güzel maksatların (*makâsîd hamîde*) olduğu beyan edilmiştir.²⁷ İfadelerin bütününden anlaşıldığı kadarıyla Allah'a kulluk noktasında kendi nefsiyle olan mücadelesi ve bu yolda karşılaştığı zorluklar, aynı yolun mübtedileri için yol göstericisi hüviyetindedir. Tarihin her döneminde mübtedilerin varlığı bir vakıya olduğu için yaygın etkisi yüksek bir iletim şekli olan biyografinin tercih edilmiştir. Çünkü sözlü iletişim biçimleri ile elde edilen yaygın etki, biyografik teliflerle elde edilenlere göre daha nakıs kalmakta; hatta bir müddet sonra etkisini yitirerek kaybolmaktadır. Dolayısıyla insanlık tarihinin birikimsel (*cumulative*) tecrübesi zayı olabilmektedir. Bu yüzden tecrübi aktarımın etki bakımından mümkün olan en uzak mesafeye ulaştırılması gerekmektedir. Bu gerekliliğin tezahür biçimlerinden birisi de biyografi yazımı olarak görülebilir.

Tabakâtü'l-müfessirîn türünün yazımında esas alınan usul ile ilgili olarak, kişinin tefsirle ilgili eserinin olması ile tâbiîn dönemi ve sonrasında yaşamış olma şartlarının arandığından bahsedilmektedir.²⁸ Süyûtî'nin *Tabakâtü'l-müfessirîn*'inde açıkça böyle bir şarttan bahsedilmemiş olsa da eserin tamamlanmamış olması Süyûtî'nin tâbiîn öncesi isimleri dâhil edip-etmeyeceğini bilebilmeyi zorlaştırmaktadır. Fakat *el-İtkân* bünyesinde Süyûtî'nin, *tabakâtü'l-müfessirîn* şeklinde bir başlık açıp sahâbe'den tefsirle şöhret bulan (*iştehera bi't-tefsir*) 10 zatı kısaca ele alması ve tâbiîn'den bazı müfessirleri zikretmesi²⁹, *-el-İtkân*'ın yapısı itibariyle- teberrüken esere dâhil edildiklerini düşündürse de Süyûtî'nin müstakil telifi olan *Tabakâtü'l-müfessirîn*'i tamamlayınca bu isimleri muhtevaya dâhil edebileceği ihtimalini gündeme getirmektedir. Dolayısıyla tâbiîn dönemi ve sonrasında yaşamış olma şartının Süyûtî tarafından kabul görmediği söylenebilir.³⁰ Bu telifler nezdinde eser şartının yerine gelmemesi nedeniyle sahâbe arasındaki

²⁶ İlk tabakât müellifi olarak bilinen Muâfâ b. İmrân, *Tabakâtü'l-muhaddisîn* isimli bir eser kaleme almıştır. Önceleri rivayet edilen hadislerle birlikte raviler hakkında bilgi verilirken daha sonraları ravilerin ayrı eserlerde toplanması ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Süreçle ilgili kısa bir değerlendirme için bk. Efendioğlu, "Tabakat (Hadis)", 39/241.

²⁷ Celâlüddîn es-Süyûtî, *Kitâbü't-tehaddüs bi-ni'meti'llâh*, thk. Elizabeth Mary Sârtîn (Mısır: el-Matba'atü'l-'arabiyyetü'l-hadîsiyye, 1975), 1/3-4.

²⁸ Abdulhamit Birişik, "Tabakat (Tefsir)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/290-291. Bu bağlamda bazı eserlerde ilk müfessir olarak vasıflanan Peygamberimiz (s.a.s), bazılarında da *mübeyyin* olarak vasfedilmiştir. bk. Fencafirî, *Neylû's-sâ'irîn*, 11 (*mübeyyin* kimliğinin neyi açıklamak üzere vazedildiği, müktesebat üzerinden ifade edilerek açıklanmıştır.).

²⁹ Ebü'l-Fadl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî. *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Şu'ayb el-'Arna'ûd. (Beyrût: Müessesetü'r-risâle, 2008), 783-789.

³⁰ Süyûtî sonrasındaki Dâvûdî ve Edirnevî ve Fencafirî gibi müellifler tarafından sahâbenin zikredilmesi bu durumu desteklemektedir. Diğer taraftan tabakâtü'l-müfessirîn eserlerinden bazılarında, sahabe isimlerinin zikredilmemesi bir teberrükün terki olarak da değerlendirilebilir.

müfessirlerin esere dâhil edilmeyişi anlaşılabilirse de, Süyûtî'nin *el-İtkân*'da -bir başlık altında olsa dahi- isimleri zikretmesi bu tasnifi benimsemediğini düşündürmektedir. Ayrıca *Tabakâtü'l-müfessirîn*'in baş tarafında yer alan tasnifte sahâbe, tâbiîn ve tebe-i tâbiîn tabakalarını birinci nevi'de zikrederek eser verip-vermemelerine değinmezken; ikinci, üçüncü ve dördüncü nevilere tefsirle ilgili eserin telif edilmesini gündeme getirmektedir. Dolayısıyla ilk nevide yer alan sahâbe, tâbiîn ve tebe-i tâbiîn tabakasının müfessir sayılmasında benimsenen hususun, eser telifinden ziyade tefsirle iştilal veya tefsirle şöhret bulma olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca ilk iki nevinin sonunda bunların daha çok tefsirle ilgili nakilleri aktaran (*nakale*) olduğu belirtilirken, üçüncü nevinin te'ville iştilal eden (*mü'evvil*) olarak isimlendirilmesinin gerekçesi de, eserlerinin başlıklarında genellikle *te'vil* kelimesini kullanıyor olmaları gösterilmektedir.³¹

Süyûtî dönemine kadar tabakât eserleri arasında tefsiri müstakil bir başlık altında ele alan bir çalışmanın bulunmamasının sebeplerine bakıldığında tefsir, hadis, nahiv, fıkıh... gibi ilmin farklı şubelerinin müstakil bir ilim başlığı olarak algılanmaması da etkili olmuş olabilir.³² Çünkü İslam ilimler tarihinde her bir ilim dalına ait metinde ne olması gerektiği detaylı anlatılmadığı gibi bir ilim dalına ait metinde, diğer ilme ait malumatın ne derece zikredileceği ile ilgili bir standardın oluştuğundan bahsetmek de pek mümkün değildir. Bazı tefsirlerde olduğu gibi bir ilim dalına ait metin, istimdat edilen diğer ilim dallarından alınan malumatın gölgesinde kalacak şekilde aktarımın olmaması için “burası yeri değildir”³³ türünden ifadeler kullanılmaktadır. Bu tür kullanımlar zihinlerde metnin telif amacından uzaklaşmamasını sağlamaya dönük bir standart ihtiyacı olduğunu ima eden cümlelerle dile getirilmektedir. Bu durum tabakât metinleri açısından düşünüldüğünde, müfessirlerin diğer ilim dallarındaki müktesebatını ifade ederken tefsirle ilgili birikiminin veya meşguliyetinin zikredilmesini yeterli gördükleri söylenebilir.

Tabakat literatüründe müfessir biyografilerine tahsis edilen bir metnin Süyûtî'ye kadar yer bulamamasında, mevcut tabakât ve terâcim kitaplarındaki bilgilere yeni bir şey eklenemeyeceği düşüncesi de etkili olmuş olabilir. Çünkü hadis, fıkıh ve tasavvuf tabakâtlarında ele alınan isimlere ait anlatıların herhangi bir değişikliğe uğramadan başka bir tabakât çalışmasında zikredilmesi, ilgili ilim dalında meşhur olan isimlerin bir araya getirilmesinden başka herhangi bir fayda temin etmeyecektir. Ancak her halükârda tarihsel süreçte müfessir olarak bilinen kimşelerin yer alacağı, fihrist mahiyetinde bir eserin eksikliğinin hissedildiği de görülmektedir. Bu konuda daha önce bir girişimde bulunulmadığının itirafı da bunu teyit etmektedir.³⁴ Dolayısıyla

³¹ bk. Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 21.

³² Her ne kadar tefsirle ilgili eser telif edenler müfessir olarak adlandırılmış ve üzerinde ittifak edilen bir kullanım oluşmuşsa da tabakat alanında Süyûtî dönemine kadar bir ayrıma sebep olmadığı ortadadır. Bu algıyı destekleyecek bir unsur olarak müfessirlerin hayatları için diğer tabakat türlerinin adres gösterilmesi zikredilebilir.

³³ Ancak burada dikkat edilmesi gereken bir hususun da metin içinde daha önce ifade edilen hususların tekrardan kaçınılmak için bu üsluba benzer *ve-kad dellelnâ fi-mâ madâ* türünden bir takım cümle kalıpları kullanılabilmektedir. Yukarıda işaret edilen husus ise herhangi bir konuda telif edilen metnin standartizasyonu maksadıyla diğer bir ilim dalındaki bilginin konu ile münasebeti bağlamında metnin mahiyetini değiştirmeyecek ölçüde zikredilmesidir.

³⁴ Buna örnek olarak bk. Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 21 (*iz lem ecid men i'tenâ bi-efrâdihim kemâ ü'tüniye bi-efrâdi'l-muhaddisîne ve'l-fukahâ'i ve'n-nühâti ve ğayrihim*).

diğer hacimli tabakat türleri ile aynı boyutta bir müfessir tabakatından ziyade muhtasar ve müfid bir esere ihtiyaç duyulmuş olmalıdır. Buna ilave olarak da tabakâtü'l-müfessirîn türündeki ilk telifin Süyûtî gibi telhis türünde tabakâtlar kaleme alan bir kimse olması ve ardından gelen Dâvûdî'nin de Tabakâtü'l-müfessirîn'de kaleme alınan müfessir sayısını artırmasına rağmen metot konusunda Süyûtî'ye tabi olduğunu beyan etmesi, tabakâtü'l-müfessirîn türünün başlangıçta telhis türü olarak tasarlandığını düşündürmektedir. Sonradan gelen tabakâtü'l-müfessirîn müelliflerinin de ilk örneğe doğrudan veya dolaylı sadakatleri sebebiyle tabakâtü'l-müfessirîn türü telhis olarak yerleşmiş ve müfessir kimliği veya müfessirin düşünce biçimine dair daha fazla bilgiyi muhtevasına almamıştır.

2.1.2. Muhtevada Yer Alan Bilgi Türü ve Kapsamı

Müfessir olduğu tespit edilip tabakât eserlerine dâhil edilen bu kimselerin hayatlarına yönelik malumat, haklarında elde edilen tüm bilginin düzensiz bir araya getirilmesinden ibarettir. Muhtevada yer alan bilgi türüne bakıldığında kimlik bilgisi, müktesebatı ve iletişim ağı, övgü ve dua ifadeleri, görüşlerinden ve aktardıkları rivayetlerden örnekler, mensup oldukları ekoller, hoca-talebe ilişkileri, sosyal hayatlarından kesitler, kişisel halleri (kulluk hassasiyetleri, rihleleri vb. durumlar) görülmektedir.³⁵ Müfessirlerin biyografileri anlatılırken onların nasıl bir kişilikte oldukları ve nasıl bir hayat yaşadıklarına dair anekdotların verilmesi müfessirin, hayatın tüm alanlarında yer aldığı zaten kabul edildiğini göstermektedir. Örneğin zâhid ve az yemekle vasıflanan bir müfessirin hayatı işlenirken, zühd ve takvâsına delalet eden, geçim sıkıntısı çekip günlerce sadece belirli gıda ürünleri (veya o ürünlerin kullanılmayan yaprakları) ile beslenmesi gibi son derece mütevazı bir hayat yaşadığına dair bilgiler yer alabilmektedir.³⁶ Bu tür örnekleri çoğaltmak pekâlâ mümkündür. Dolayısıyla sosyal hayata dair verilen bazı örnekler, İslam'ın temel umdelerinden olan ilim-amel birlikteliğini gösterir niteliktedir.

Tabakâtü'l-müfessirîn metinleri, geçmiş dönemleri yansıtan kültürel bir metin formunu ifade etmektedir. Ancak bu metinlerde bilinmeyen noktaların tespiti, günümüzde odaklanması gereken en önemli husustur. Öyle ki, müfessirin hayatına dair bilgileri tenkitli bir şekilde ele alıp geride kalan boşluklar, dönemsiz okuma ve mukayeseler ile tamamlanabilmelidir. Nihai olarak da aynı dönemde yaşıyormuşçasına³⁷ bir tasvir elde edilmelidir. Dolayısıyla tarihsel metinlerin ana amacı olan geçmişten ibret almanın gerçekleşmesinin yanında tarihsel bir figürün gündelik hayatının simülasyon halinde sunulması da mümkün olacaktır.

³⁵ Tabakât eserlerinde kimi zaman muhteva o kadar detaylı yer almaktadır ki giyim-kuşamından saç ve sakalının rengine, yüzünün hangi parmağa takıldığına kadar birçok detay yer alabilmektedir. Adem Apak, "İslâm Tarihi Kaynağı Olarak Tabakât", *Bir Âlim Bir Eser İbn Sa'd ve Tabakât-Sempozyum Bildirileri* (Siyer Yayınları, 2014), 128.

³⁶ Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 41, 42 (3. yy. örneği).

³⁷ "...ke-ennehü 'âsarahüm ecme'in" ifadesi için bk. Ebu'l-Kâsım 'Abdurrahmân b. İsmâ'îl el-Makdisî ed-Dimeşkî Ebû Şâme, *er-Ravdateyn fî Ahbâri'd-Devleteyni'n-Nûriyye ve's-Salâhiyye*, thk. İbrâhîm ez-Zeybek (b.y.:y.y.,1418/1997), 1/23.

2.2. Süyûtî'nin Tabakâtü'l-müfessirîn'inin Tematik ve Metodolojik İncelemesi

Süyûtî'nin *Tabakâtü'l-müfessirîn*'indeki muhtevanın tahlili ve yöntemin tespiti meselesi, tabakâtü'l-müfessirîn türünün arkasındaki düşüncenin anlaşılması için iki merkezi konu hükmündedir. Dolayısıyla muhtevanın tahlili için tematik bir tahlil gerekirken; yöntemin tespiti için metodolojik bir inceleme gerekmektedir.

2.2.1. Tematik İnceleme

Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*'de müfessirleri tanıtırken oluşturduğu muhtevanın ne ifade ettiğini anlamak, hangi tür bilginin ne şekilde kullanıldığını bilebilmek ile mümkün olacaktır. Bu yüzden eserin genel olarak oturmuş bir sistematığe sahip olduğu söylenememekle birlikte, bunun eserin tamamlanamaması nedeniyle olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü daha önce ifade de edildiği üzere Süyûtî'nin, diğer tabakâtlardan istifade ederken yöntem, tahlil ve tasniflerine muttali olduğu muhakkaktır. Ancak müellifin elde ettiği malzemeyi kendi eserlerinde nasıl kullandığı, tarih anlayışının bir yansıması olarak görülebileceği gibi telif mantığını göstermesi bakımından da önem arz etmektedir. Hatta Süyûtî'nin telif mantalitesi ile söylenen üç kategoriden hangisinde yer aldığını da gösterecektir.³⁸

İlk olarak Süyûtî'nin müfessir olarak eserine aldığı kimseleri tanımlayış şeklinin görülmesi tematik tasvirin ilk adımı olmalıdır. Bir kimsenin müfessir olduğunu beyan etmek için tercih edilen ifadeler Müsâ'id b. Süleymân'ın tespitini haklı çıkarmaktadır. Zira tabakât eserlerinde müfessirlerin, *tefsirde bilgi sahibi* olduğunu veya *tefsirle iştigali dolayısıyla şöhret bulduğunu* ifade edecek şekilde vasıflandırıldığı görülmektedir.³⁹ Bu tanımlamalara ilave olarak bir de *tefsirle ilgili eserinin bulunması* da ölçüt olarak kabul edildiği karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla müfessirle ilgili detaylı bir tanımlama yapılmadan sadece mukaddimedeki tasniften hareketle, melhuz bir tanım üzerinden eserin telif edildiği anlaşılmaktadır.

Müfessir olarak tanımlanırken yukarıdaki üç maddeden en az bir tanesine giren kimselerin tek bir biçimde tanımlanmadığı; aksine *tefsirde bilgi sahibi* anlamına gelebilecek farklı türden birçok terkinin kullanıldığı görülmektedir.⁴⁰ Bu terkiplerin kimi zaman müfessir kimliğini yorumsuz⁴¹ ifade edecek şekilde olabildiği gibi, kimi zaman da övgü veya beğeni ifade eden biçimlerinin⁴² tercih edildiği görülmektedir. Bununla birlikte kimi zaman bölgesel kayıtlar

³⁸ bk. 19. dip.

³⁹ Tayyâr, *Mefhûmü't-tefsîr*, 209 vd.

⁴⁰ Bu ifadeler örnek olarak bk. Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 31 ('âlimen bi'l-Kur'ân), 64, 86, 89, 112, 117 ('âlimen bi'(t)...tefsîr), 68 ('âlimen bi't-tefâsîr), 54, 91 ('ârifin bi't-tefsîr), 61, 70, 98 ('ârifin bi...tefsîr), 31, 118 (basîran bi't-tefsîr), 95 (basîran bi'l-me'ânî), 115-116 (kâne lehû yediün tûlâ fi't-tefsîr), 44 (kâne min ehli'l-fadlfi't-tefsîr), 26, 82 (kâne imâmen fi'l-....ve't-tefsîr), 23, 50, 106, 85, 122, 100 (kâne imâmen fi't-tefsîr), 61 (kâne müberrizen fi't-tefsîr), 78 (kâne ra'sen fi't-tefsîr), 34 (kâne mâhîran fi'l- ve't-tefsîr), 33 (kâne mütkenen li't-tefsîr), 114 (kâne sâlihan fâdilen habîran bi't-tefsîr), 55 (kâne zâ ma'rifetin... ve't-tefsîr, husûsan et-tefsîr), 87 (lehû ma'rifetün bi't-tefsîr), 67 (lem yekun muhakkikan illâ fi't-tefsîr), 76 (hâfîzan li't-tefsîr), 123 (ve-kâne min ahfezi'n-nâsi li-tefsîri'l-Kur'ân), 95 (hâfîzan li-kitâbi'llâh), 119 (imâmun bâri'un fi't-tefsîr), 53 (ve-bera'a fi'tefsîr), 52 (bâri'an fi'...tefsîr), 102 (habîran bi't-tefsîr).

⁴¹ Bu ifadeler örnek olarak bk. Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 26, 30, 31, 33, 34, 35, 36, 43, 45, 48, 53, 58, 59, 66, 74, 80, 93, 94, 97, 99, 108, 109, 112 (2 tane), 115, 120, 122 (2 tane), 123, 124 (*el-müfessir*), 25, 56, 74, 75, 43, 121 (*müfessiran*).

⁴² Bu ifadeler örnek olarak bk. Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 60 (*kudvetü'l-müfessirîn*), 95 (*ra'sü'l-müfessirîn*).

belirtildiği de görülmektedir.⁴³ Ancak Süyûtî'nin şahıs hakkında fikri olmadığı zaman, başkalarının müfessir olarak isimlendirmesini veya başka eserlerde müfessir olarak geçmesini yeterli kabul edebilmektedir.⁴⁴

Süyûtî'nin diğer bir şart olarak gördüğü *tefsirle iştigali olmayı* dile getirirken birçok farklı form kullandığı görülmektedir. Bunlardan tefsirle iştigalinin bir telifle sonuçlanmasına bakılmaksızın hayatının bir kısmında⁴⁵ tefsirle meşgul olması veya zamanının çoğunu⁴⁶ tefsire hasretmesi⁴⁷, tefsirle ilgili konuşması (*tekellüm*)⁴⁸, tefsirle ilgili bir meclis oluşturması⁴⁹, kendi zamanında tefsirle ilgili önde gelenlerden biri olması⁵⁰ öne çıkan tanımlama biçimlerindedir. Müfessir sayılması için bir müddet tefsirle ilgilenilmesi veya tefsirle anılması da yeterli olabilmektedir.

Süyûtî'nin tefsirle ilgili eserlere de farklı ifade formları ile değindiği görülmektedir.⁵¹ Bu değinme kimi zaman eserin ismini verme⁵², kimi zaman eseri bizzat görme veya esere dair

⁴³ Bu ifadeler örnek olarak bk. Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 32 (*müftü Herât ve müfessirihâ*), 46 (*müfessiru Horasân*), 94 (*kâne imâmü ehli'l-'Irâk fi'l...tefsîr*).

⁴⁴ Buna örnek olarak bk. Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 103 (*zükira fi kitâbi 'ş-Şâm kâle hüve'l-müfessir*).

⁴⁵ Buna örnek olarak bk. Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 58 (*ve-fessera 'l-Kur'âne zemânen*).

⁴⁶ Bu ifadeler örnek olarak bk. Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 101 (*sarafe hîmmetehû eksera dehrîhî ila 't-tefsîr*).

⁴⁷ Bazen de zaman belirtilmeksizin tefsirle ilgilendiği ifade edilmiştir. Örnek olarak bk. Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn* 67 (*lehice bi't-tefsîr*), 111 (*ve'l- gâlibü 'aleyhi 'ilmü'l-Kur'ân...*), 123 (*'anâ bi-'ilmü'l-kirââtî ve't-tefsîr*).

⁴⁸ Bu ifadeler örnek olarak bk. Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 90 (*yetekellemü 'alâ me'ânîhî*) veya tefsirle ilgili güzel konuşmalar yaptığı için bk. Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 104 (*...husne't-tekellümü fi't-tefsîr*).

⁴⁹ Bu ifadeler örnek olarak bk. Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 64 (*yukra 'ü 'aleyhi et-tefsîr ve'l-hadîs*), 71 (*lehû meclisun li't-tefsîr*), 107 (*kâne yümlâ't-tefsîr*).

⁵⁰ Bu ifadeler örnek olarak bk. Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 23, 119 (*ehadü'l-A'lâm*), 28 (*kâne evhade zemânîhî fi 'ilmü'l-Kur'ân*), 36, 90 (*'adîmü'n-nazîr*), 38 (*lâ a'lemü ehaden fi diyâri'l-İslam* (iktibas)), 39 (*mâ dehale Bağdâd ba'de Ahmed b. Hanbel efdalü ve ahfezu minh*), 41 (*ve-leyse li-ehadin misle Müsnedihî ve-lâ tefsîrihî ve-lâ ibn Cerîr ve-lâ ğayrah*), 48 (*İmâmu 'asrih...*), 59 (*kâne vahîde dehrîhî fi 'ilmü'l... ve't-tefsîr*), 60 (*munkatî'u'l-karîn*), 67 (*...ellezî lem yura fi't-tefsîr ekberu minhu ve-lâ ecme'u li'l-fevâ'id*), 71 (*ferîde vaktihî fi't-tefsîr*), 71, 89 (*evhade 'asrih*), 74 (*lem yera.... misle nefsihî fi kemâlihî cema'a beyne'sşerî'a ve'l-hakîka*), 78 (*kâne vahîde asrihî fi't-tefsîr*), 85 (*ve-lâ a'lemü ehaden fi'd-dünyâ mine'l-kurrâ ekseru ashâben minh, ve-lâ a'lemü ehaden fi'd-dünyâ mine'l-kurrâ 'i ekseru ashâben minh*), 89 (*lem yekün yura't-taklîd*), 95 (*mâ lem yuşârikhu fihî ehad*), 96 (*lem yuşârikhu fihî ehad kablehü ve-lâ ba'deh*), 109 (*lem yekun li's-Şâfi 'iyye bi-Mâverâü'n-nehr mislehu fî vaktih*), 115 (*ferîdu 'asrih*), 119 (*evhade vaktih*),

⁵¹ Bu ifadeler örnek olarak bk. Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 28, 30, 90, 111 (*sâhibü't-tefsîr*), 118 (*sâhibü't-tefâsîr*), 59 (*sâhibü't-tesânîf minhâ et-tefsîr* (sonunda da ra'eytü tefsîrahü latîfî'l-hacm)), 57, 74 (*sannefe ... et-tefsîra'l-kebîr*), 61 (*sannefe ... kitâbe't-tefsîr vekaftü 'aleyh*), 81 (*sannefe tefsîran ra'eytüh*), 59 (*sannefe't-tesânîfe minhâ et-tefsîr*), 61 (*sannefe't-tesânîfe'l-meşhûra ... mine't-tefsîr*), 51 (*sannefe tesânîfe kesîra fi't-tefsîr*), 75 (*sannefe kütüben minhâ et-tefsîr*), 108 (*sannefe kütüben fi't-tefsîr...*), 103 (*sannefe kütüben fi't-tefsîr*), 32, 51, 117 (*sannefe tefsîra'l-Kur'ân*), 30, 49, 94, 124, 105 (*sannefe't-tefsîr, Ahkâmü'l-Kur'ân*), 88, 108 (*sannefe fi't-tefsîr*), 85 (*lehû tesânîf kesîra minhâ tefsîr*), 121 (*lehû tesânîf fi'...tefsîr*), 102 (*lehû tefsîr*), 83 (*lehû'l-musannefâtü'l-kesîra fi külli fenni'l-...et-tefsîr*), 86 (*lehû'l-musannefât...fi't-tefsîr*), 46, 92 (*musannifu't-tefsîr*), 45 (*minhâ ... fi tefsîri'l-Kur'ân*).

⁵² Bu ifadeler örnek olarak bk. Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 106 (*ellefe't-tefsîra'l-Kur'ân*), 67 (*cema'a et-tefsîra'l-kebîr*), 62 (*lehû tesânîf minhâ kitâbu Câmi'ul 'ulûm fi't-tefsîr*), 115 (*lehû et-Tefsîru'l-kebîr*), 112 (*lehû kitâbü 'tefsîru'l-Kur'ân*), 60 (*lehû tefsîru'l-Kur'ân*), 50 (*lehû mine't-tesânîf-me'âlimü't-tenzîl fi tefsîr*), 87 (*lehû musannefât minhâ Ahkâmü'l-Kur'ân*), 63 (*ve-min tesânîfihî et-tefsîru'l-müsned ... lehastühü fi tefsîri*), 83 (*ve-min tesânîfihî tefsîru'l-Kur'ân semmâhu en-nüket*).

beğeni⁵³ ve diğer müşahedelerin⁵⁴ ifade edilmesi şeklinde gerçekleşmektedir. Böylelikle müfessir kimliği ile ilgili asgari yeterliliklerin sağlandığı tanımlama gerçekleşmiş olmaktadır. Ancak Süyûtî'nin, tabakât türünün sistematığına tabi olduğunun bir delili olarak müfessirlerle ilgili verilen bilgiler bununla da kalmamaktadır. Kimi zaman müfessirin fiziksel özellikleri⁵⁵, ona verilen değer⁵⁶ ve kimi zaman da eleştirilecek yönü⁵⁷ itibariyle sosyal konumunu ifade eden açıklamalara yer verildiği görülmektedir. Ayrıca her bir müfessirin Kur'ân-ı Kerîmle meşguliyeti ve insanların anlam ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik üstlendikleri görevin sosyal hayatta

⁵³ Bu ifadelerine örnek olarak bk. Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 36 (*lehû tefsîrun meşhur*), 39 (*lehû tefsîr melîh*), 80 (*lehû te'lifün 'azîmun fi't-tefsîr*), 83 (*lehû tefsîrun ceyyidun*), 93 (*lehû tefsîrun kebîrun*), 101 (*tefsîruhû meşhurun*).

⁵⁴ Bu ifadelerine örnek olarak bk. Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 102 (*lehû kitâbün tefsîrun mâ temmehû*), 44 (*lehû tefsîr (hamse mücelledât)*), 63 (*lehastühû fi tefsîrî*), 69 (*ihesara tefsîra Selîm er-Râzî ihtisâran hasenen*), 98 (*ve-innemâ evradtühû fi hâza'l-kısm li-enne tefsîrahû ğayru mahmûd*). Zehebî'den naklen tefsîr'de Karmatî düşünceye ait unsurları içerdiği ifadesi için bk. Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 98, 73 (*ve-beri'a fi 'ilmi'l-firâsiyye ve-isti'mâli's-silâh*), 67 (*(Sem 'ânî'den naklen) cema'a et-tefsîra'l-kebîr ellezî lem yürâ fi't-tefâsîr ekberu minhu ve-lâ ecme'u li'l-fevâ'id*), 89 (*ve-şera'a fi imlâ'i tefsîr lev lem yüced misleh*), 101 (*ra'eytü kut'aten minh*). Bunun yanında tefsirin içeriğine dair eleştirilerin olduğu da görülmektedir. bk. Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 67 (*haşâ fîhi'l-'acâ'ib, levlâ ennehû mezecahû bi-ke'lâmi'l-Mu'tezile ve besse fîhi mu'tekadehû, ve-hüve selâse mi'e mücelled minhâ seb'a mücelled fi'l-Fâtîha, fe-innehû lehice bi't-tefsîr hattâ cema'a kitâben hamse mi'e mücelled haşâ fîhi el-'acâ'ib hattâ ra'eytü minhü mücelleden fi âyetin vâhîde ve-hiye kavlıhû ve't-tebe'û mâ tellû 'ş-şeyâtîn*), 76 (*le-hû tefsîr fîhi 'acîb ve-lem etehakkak ba'de mâ kâne müntaviyen 'aleyh mine'l-'akd, ğayra ennehû tekelleme fi 'ilmi'l-hurûf ve'l-a'dâd ve-za'ime ennehû istahrace min 'ilmi'l-hurûf vakte hurûci'd-deccâl ve vakte tulû'i 'ş-şems min mağribihâ ve Ye'cüc ve Me'cüc*), 98 (*li-enne tefsîrahû ğayra mahmûd*).

⁵⁵ bk. Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 5 (*ed-darîr*), 66 (*ennehû u'tükile lisânühû fi âhiri 'umrihî 'ani'l-ke'lâm illâ 'ani'z-zikr*).

⁵⁶ bk. Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 64 (*ve-bâleĝa fi ta'zîmihî, ve-tezâhame 'aleyhi't-talebe*), 77 (*ve-kâne min ahle'n-nâsi bi-haysü yudrabü bihi'l-mesel ve-lâ yakdiru ehadiün yaĝdübühû*), 83 (*mukaddemen 'ale's-sultân*), 86 (*mâte sâciden fi salâti'l-fecr*), 111 (*ve-hüve 'inde'ş-Şî'ati ke'l-Hatîbi'l-Baĝdâdî li-Ehli's-Sünne fi tesânîfih*).

⁵⁷ bk. Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 108 (*ve-lâkinnehû kâne mücâzifen mütesâhilen ketebe ileyye bi'l-icâze*).

ne şekilde uygulandığını göstermek adına ders halkaları, kişisel halleri, ibadetlerle olan münasebeti⁵⁸, kaleme aldığı eserleri⁵⁹ ve hayatına dair anekdotların aktarıldığı da görülmektedir. Müfessirin, tefsir tarzını belirleyen en önemli unsur olan müktesebatından örneklerin⁶⁰ de zikredildiği bu eserde, müktesebatın elde edilmesi esnasında yapılan yolculukların⁶¹ ve sosyal alanda müfessirin konumunu gösteren ifadelerin de eser içine dâhil edildiği görülmektedir.

Tabakât müelliflerinin biyografik incelemelerde önemle üzerinde durdukları iki unsurdan biri isim, künye ve nisbe tespiti iken diğeri de vefat tarihlerinin beyan edilmesidir. Süyûtî de bu hassasiyete bağlı kalarak biyografilerden tamamlanmamış olanlarında dahi isim, künye ve nisbe tespitini mutlaka yapmıştır. Ancak vefat tarihleriyle ilgili olarak aynı hassasiyetin korunmadığı da bir gerçektir. 137 müfessirden 3 tanesinin vefat tarihinin verilmediği⁶² ve 2 tanesinin de yaklaşık olarak verildiği görülmektedir.⁶³

Kuşkusuz içerikte yer alan bu seçkiler Süyûtî'nin kendi tasarruflarını görmek açısından önemli olduğu gibi müfessir tasavvuruna ulaşmamızı da sağlamaktadır. Buna göre Süyûtî'nin tasavvurundaki müfessir ilmi bir birikimi olup bu birikimle amel etmesi gerekmektedir. Eserde aktarılan zühd, takvâ gibi hususiyetlerin sosyal hayattaki örnekleri mesabesinde olan içeriğin, müfessir kimliğine sahip olmak isteyenler için yol gösterici temenniler seçkisi kabilindedir.

⁵⁸ bk. Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 24 (ve-kâne kesîru'l-'ibâdeti ve's-salâti dâ'ime'z-zikr dâ'ime's-savm, lehû küllü yevmin hatme), 36 (yudrabü bihi'l-meseli fi kesrati'l-'ibâdeti ve'l-'ilmi ve'z-zekâi ve'z-zühd ve'l-hıfz), 54 (ve kâne deyyinen 'affen kâni'an), 55 (sümme bâleğa fi ta'zîmihî fi't-tasavvuf...ve't-tefsîr ve-istiğrâki'l-evkât fi'l-'ibâdeti ve'l-murâkabe), 67 (ve-kâne tavilü'l-lisân), 75 (müşteğülen bi'l-'ibâdeti yetevellâ'l-harse ve'l-hasâde bi-nefsihî ve-yekülü min keddih), 115 (kesîru'l-'ibâdeti ve's-salâh).

⁵⁹ Teliflerine dair birçok örnek verilebilir; ancak örneklem kabilinden zikredilebilecek olanlar için bk. Muvatta'a ve Tirmizî şerhleri için bk. Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 22 (teshîl fi tefsîri'l-Kur'ân, et-Tafsîl), 32 (Risâle fi'l-mufâhare beyne's-seyf ve'l-kalem (ve-hüve evvelü men sebeka ile'l-kavl fi zâlike bi'l-Endeliüs)), 65 (lehû tevâlîfun müfide), 82 (en-Nuket fi'l-Kur'ân, el-İksîr fi't-tefsîr), 105, 123 (Nâsîh ve'l-Mensûh).

⁶⁰ bk. Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 112 (ve-kâne yahfezu hamsîne elfe beyti şî'rin fi'l-istişhâdi 'alâ me'ânî'l-Kur'ân), 58 (ve-kâne yekülü: izâ zekertü't-tefsîra fe-innemâ ezküruhû min mi'eti ve seb'ati tefâsîr), 86 (ta'bîri'l-menâmât), 73 (el-hatta'l-mensûb [topografya]), 51 (lehû şî'run ceyyid (şiiirlerinden örnekler verilmiştir)).

⁶¹ Hac yolculuğu yaptığı hakkında bk. Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 105, 55, 65, 37, 116, 124; Rihleler yaptığı ve bu rihleler esnasındaki ilmi faaliyetlerinin türü hakkında: semâsını nerede kimden yaptığı Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 112, 113; kendisine rihle yapıldığı Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 60; nereleri gezdiği Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 35, 67, 65, 94; sadece rihle yaptığı Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 37.

⁶² Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 42, 106, 111, 124 (26, 104, 112 ve 135 no'lu biyografiler).

⁶³ Tarih belirtmenin yaklaşık olarak yapıldığı birkaç form görülmektedir. Bunlardan sadece doğum tarihi verilenler için bk. Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 61 (50 no'lu biyografi); vefat tarihinin tam olarak belirlenemeyip belirli bir tarihten sonra şeklindeki form için bk. Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 44, (29, no'lu biyografi) ve belirli bir tarih civarında ifadesinin yer aldığı form için bk. Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 30, 32, 75, 108, 120 (9, 13, 66, 107, 126 no'lu biyografi). Burada ilginç olan yaklaşık tarih verme formları içinde civarında sığasının kullanılmasına ilaveten kişisel müşahede de aktarılmıştır. bk. Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 32 (13 no'lu biyografi) (ra'eytühû...ba'de'l-erba'in ve-erba'a mi'e), 35 (19 no'lu biyografi)(ve-'âşe ba'de'l-'ısrîn ve-hamse mi'e). Ancak bu müşahedelerin kaynaklardan doğrudan aktarıldığı vefat tarihlerinin incelenmesi ile anlaşılmalıdır. Bilgi için bk. Ek-II: Süyûtî'nin Tabakâtü'l-Müfessirîn'indeki Müfessirler. Ayrıca doğum ve vefat tarihleri bilinenler arasında önce doğum sonra vefat tarihi verilmesi gerekirken bazı durumlarda bu standardın dışına çıkılıp vefat tarihinin önce doğum tarihinin sonra verildiği de görülmektedir. Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 107 (105 no'lu biyografi). Ayrıca Fahrüddîn er-Râzî (öl. 606/1210) gibi hayatı iyi bilinen müfessirlerin de vefat tarihlerinin kaydedilmediği görülmektedir. Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 115 (119 no'lu biyografi) Bu gibi editöryal eksiklik olarak kabul edilebilecek hususlar eserin telifinin nihayete ermemesinin delili olarak gösterilebilecek hususlardır.

Ayrıca *Nazmü'l-'ikyân*'da ve *et-Tehaddüs bi-ni'meti'llâh*'da belirtilen tarihsel bilginin *ibret* ve *istifade* amacı ile kullanımı maddelerine muvafakat etmektedir.

Buğyetü'l-vu'ât'ın baş tarafında Süyûtî'nin *Tabakâtü'l-müfessirîn* metnini oluştururken muhtevaya hangi bilgi türünün dâhil edildiğini söylediği görülmektedir.⁶⁴ Buna göre incelenen kimse ile ilgili ilgi çekici anekdotlardan oluşan muhteva *fevâ'id*, *elğâz*, *zevâ'id*, *münâzarât*, *muhâverât*, *fetâvâ*, *vâkı'ât*, *ğurer* gibi alt başlıklarla metne dâhil edildiği görülmektedir.⁶⁵ Ancak künye ve vefat tarihi gibi tabakâtlere standart olarak yer alan hususların haricinde *Buğyetü'l-vu'ât*'ın, dilcilerin biyografilerini ele almasından ötürü farklı türde dilsel anekdotlara yer verildiği görülmektedir. Buradan anlaşıldığı kadarıyla *fevâ'id* başlığının muhtevası ilim dalına göre değişmektedir.⁶⁶ O halde tabakâtü'l-müfessirîn türünde yer alacak *fevâ'id*'in tefsirle ilgili olması gerekmektedir. Süyûtî'nin *Tabakâtü'l-müfessirîn*'in telifini tamamlamamakla arında bıraktığı bir diğer problem de budur. Çünkü fıkıhla ilgili tabakâtlere kıyasen tefsirde de türe has bir tabakâtın olması gerektiğini savunduğu anlaşılabilir. Dolayısıyla formatı tefsire uyarlamaya çalıştığı gibi muhtevayı da ona göre seçmektedir. Süyûtî'nin bu çabasını hitâma erdirme iddiasında olan Dâvûdî'nin tefsirle ilgili anekdotları muhtevasına alıp-almadığı düşünüldüğünde Süyûtî'nin metoduna bağlı kaldığı iddiasının mahiyeti de gündeme gelecektir.

Tabakât içindeki malumatın göstermiş olduğu bir diğer gerçek de müfessir olarak anılan kimselerin buldukları toplumun sosyal ve kültürel yapısı ile iç içe olduklarıdır. Dolayısıyla müfessirin tanınması için bakılan tabakâtü'l-müfessirîn literatüründe müfessirin sosyal ve kültürel bağlamdan ayrı olarak düşünülmediği görülmektedir. Çünkü sosyal bağlam içinde müfessirin toplumun muhtelif kesimleri ile kurduğu iletişimin tasvir edildiği görülmektedir. Buna göre çoğunlukla müfessir, toplumun Kur'ân-ı Kerîm ile olan münasebetlerinde müracaat edilen bir konumdadır. Az bir kısmı hariç müfessirlerin hepsi sosyal hayat içinde aktif olarak yer alıp ilimle iştiğal edenler arasında kıymetleri bilinmiştir. Hatta kimi zaman devletin üst katmanlarında dahi değer gördükleri tabakâtü'l-müfessirîn'de yer almaktadır.⁶⁷ Ancak müfessir olarak anılan kimselerin genel olarak devlet adamları ile arasına mesafe koymaya özellikle gayret etmeleri⁶⁸ zühd ve takvâ anlayışının bir gereğidir. Çünkü devlet ileri gelenlerinden görülen iltifatların, hakikati hatırlatmada zafiyete yol açabileceği yönündeki kaygı olsa gerektir. Ancak

⁶⁴ Bu aynı zamanda Süyûtî'nin biyografik verilerin tasnifine dair tasavvurunun olduğu anlamına da gelmektedir. Süyûtî, Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-. *Buğyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-lüğaviyyîn ve'n-nühât*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl. 2 Cilt. Matba'atu 'Îsâ el-Halebî ve şurakâ'üh, , 1964, 1/5-6.

⁶⁵ Süyûtî, Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-. *Buğyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-lüğaviyyîn ve'n-nühât*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl. 2 Cilt. Matba'atu 'Îsâ el-Halebî ve şurakâ'üh, 1964.

⁶⁶ Tâcüddîn Ebî Nasr 'Abdi'l-Vehhâb b. 'Abdilkâfi es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî vd. (b.y.; Dâru İhyâ'i'l-kütübi'l-'Arabî, ts.), 2/11, 83, 129, 234 vd. ancak buna rağmen zühd ve takvası, hayatından anekdotlara ilaveten dilbilimsel açıklamaların yapıldığı da görülmektedir. bk. Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, 49, 111 vd. Dolayısıyla muhteva ile alakalı değerlendirmelerin *ağlebiyyet* tariki ile beyan edildiği göz önünde bulundurulmalıdır.

⁶⁷ Bu husus Süyûtî tarafından *mukaddemen 'ale's-sultân* vb. şekillerde belirtilmiştir. Bu konuya örnek olarak zikredilebilecek bir müfessir de Ebu'l-Hasen el-Mâverdî'dir (öl. 450). bk. Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 83.

⁶⁸ Bu konuda *Tabakâtü'l-müfessirîn*'de gösterilecek en bariz örnek Ebû'l-Kâsım en-Nîsâbü'rî'dir (öl. 406) ki kendisinden rivayet edilen bir beyitte *inne'l-mülûke belâ'ün haysü-mâ hallû***fe-lâ yekün leke fî eknâfihim zallû (Öfkelenedikleri takdirde hükümdarlar beladır***Onların himayeleri altında gölgelenmemen gerekir)* denil-

kimi zaman bu mesafeli tavırların devlet adamları nezdinde tepki ile karşılandığı da bilinmektedir.⁶⁹

2.2.1. Metodolojik İnceleme

Süyûtî'nin tarihçi kimliğinin bir yansıması olarak görülebilecek tabakât yazıcılığını tabi olduğu bir menhec üzerinde devam ettiği görülmektedir. Süyûtî, bu menheci *Tabakâtü'l-müfessirîn* tamamlanamadığından eser içerisinde belirtememiştir. Ancak Süyûtî'nin tabakâtle ilgili diğer eserlerinden *Nazmü'l- 'ikyân* ve *Buğyetü'l-vu'ât*'ta bu menheci görebilmek mümkündür. Bunlardan *Nazmü'l- 'ikyân*'ın mukaddimesinde Süyûtî, tarihin önemine dair vurgu yapmaktadır.⁷⁰ Buna göre gerek ayetlerde gerekse de hadislerde görüldüğü üzere eskilerin tecrübelerinden istifade etmenin yadsınamaz bir önemi bulunmaktadır. Hatta bu konuda Şâfiî'nin (öl. 204/820) tarihsel bilgiden fıkıh faaliyeti için yararlandığını (*el-isti'âne 'ale'l-fikh*) ve faydasının büyük olduğundan bahsedilmektedir.⁷¹ Konunun detaylı ve bağlamsal olarak tedrici bir şekilde 11 sayfa⁷² içinde, tabakât türünün telif formatına ve müellifin dikkat etmesi gerekenlere dair uyarılarla dolu olduğu görülmektedir. Bu uyarılarda tarihçinin anlam olarak değil de lafız olarak aktarmasının esas olduğundan niyetini tashih etmesine kadar biyografi yazarının sahip olması gereken özelliklerden bahsedilmektedir. Bu durum sadece genel tarih yazıcılığı için geçerli olmayıp⁷³ biyografi yazıcılığı için de geçerlidir.

Süyûtî'nin tefsire özel bir tabakât telif etme düşüncesi ile ulaşabildiği diğer tabakât eserlerinden istifade ederek oluşturduğu profiller, başlıklardaki küçük tasarrufları haricinde derleme bir çalışma hüviyetindedir. Eserin tamamlanamamış olması, Süyûtî'nin burada yapmak istediklerini tam anlamıyla gerçekleştirememiş olduğunu gösteren en büyük delildir. Ancak zihnindeki biyografi tasavvurunun ne olduğu hakkında fikir verebilecek ayrıntıların gerek metin içinden gerekse de telif ettiği diğer tabakât eserlerinden elde edilmesi mümkün görünmektedir. Çünkü ulaşabildiği tabakât eserlerindeki bilgileri hem içerik hem de metodoloji olarak

mektedir. Şiirin *Tabakâtü'l-müfessirîn*'de aktarılan son beytinde ise *fe'ste'in bi'llâhi 'an ebvâbihim ebeden***inne'l-vukûfe 'alâ ebvâbihim züllü* (Onların kapılarında [bulunmaktan] Allah'a sığın***onlarında kapılarında durmak rezilliktir). Detaylı bilgi için bk. Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 47-48.

⁶⁹ Bu duruma örnek olarak da *kâ'imen bi-nasri's-sünne ve'd-dîn min ğayri müdâhenetin ve-lâ murâkabetin li-sultânin ve-lâ ğayrihi ve-kad te'arradü bi-sebebi zâlîke ilâ ihlâkihi mirâran, fe-kefâhü'llâhü şerrahüm* (Hükümdar veya bir başkasının gözetiminde olmadan ve dahi dalkavukluk yapmadan Sünnet'e ve Din'e nusret etmiştir. Defalarca bu sebeple zarar görmüştür. Allah şerrlerine karşı ona kafidir). bk. Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 57.

⁷⁰ *Nazmü'l- 'ikyân*'ın mukaddimesine bakıldığında Süyûtî'nin ilk önce tarih anlayışının temelini teşkil eden tarihçinin sahip olması gereken dokuz özelliği zikretmektedir. Bu prensiplerin başında biyografisi incelenen şahısla ilgili öncelikle *lakab* zikredilirken daha sonra sırasıyla *künye*, *isim* ve *nisbeler* gelmelidir. Nisbeler de kendi içinde *ülke* (*beled*), *nesep* (*asl*), *mezheb-i fîrû*, *mezheb-i i'tikâd*, *ilm*, *san'at*, *hilâfet*, *saltanat*, *vizâret*, *kazâ*...şeklinde sıralanmaktadır. Bu şartlara bakıldığında sıdk, lafza itimat, bilgiyi müzakere esnasında elde edip sonrası yazmamış olmak ve bunu da "nakledildi" demek ilk dört şart olarak zikredilmektedir. Bununla birlikte ikinci dört şart olarak da tercüme sahibinin halini dîni ve ilmî vs. açılardan bilmek, lafızların anlamlarını ve medlûlâtını bilerek güzel ibareler tercih etmek, hüsni tasavvur sahibi olmak, olduğu gibi uzatmadan yazmak ve hevasına tabi olup adalet ve insaftan ayrılmamak da ikinci kısımdaki şartları oluşturmaktadır. Detaylı bilgi için bk. Süyûtî, *Nazmü'l- 'ikyân*, 9-10.

⁷¹ Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Nazmü'l- 'ikyân fî a'yâni'l-a'yân*, thk. Philip Hitti (Newyork: el-Matba'atü's-Sûriyye el-Emrîkiyye, 1927), 2.

⁷² bk. Süyûtî, *Nazmü'l- 'ikyân*, 3-13.

⁷³ bk. Süyûtî, *Nazmü'l- 'ikyân*, 8.

aktaran Süyûtî'nin otobiyografisi olan *et-Tahaddüs bi-ni 'metillâh'* da *Tabakâtü'l-müfessirîn* 'e göre daha düzenli bir başlıklandırma ve içerik sunduğu görülmektedir. Telif tarzı açısından iki farklı durumun ortaya çıkmasında Süyûtî'nin de klasik tabakat formatına sadık kalması zikredilebilir. Çünkü format itibarıyla tabakât eserlerinde biyografik veriler, belirli bir akışa sahip metin olarak değil de farklı alıntuların bir araya gelmesiyle oluşmaktadır. *et-Tahaddüs bi ni 'metillâh'* da kendi profilini ele alması nedeniyle biyografik malzeme konusunda sıkıntı çekmemesi, biyografinin akıcı bir metin olarak vücut bulmasında etkili olmuş olmalıdır.

Tabakât eserlerinin yüzyıllara göre tasnif edilmesi yalnızca bir seçenekten ziyade nüzul döneminden itibaren geçen sürenin kaynaktaki bilgiye olan uzaklığını ifade etmek üzere yapılmış bir tasnif olarak görülebilir.⁷⁴ Nüzul dönemine olan mesafenin, müfessir kimliği ile ilgili tanımlamalarda yaklaşık 100 yıllık katmanlar (*tabaka*) halinde ele alınması, diğer bir seçenek olan salt alfabetik tasniflere göre epistemolojik gerekçelendirme bakımından daha ma'kul bir zeminedir. Çünkü zımnın süreç bilgisi ve genel anlamda kullanım kolaylığı sunması yönüyle daha tercih edilebilir bir yapıdadır. Diğer taraftan süreci göz önünde bulunduran alfabetik tasniflerin yarar bakımından her iki tasnife göre daha kullanışlı olduğu muhakkaktır.

Süyûtî'nin *Tabakâtü'l-müfessirîn* 'de ehl-i sünnet itikadına mensup bazı alimlerin tefsirlerine te'vil, kelâm, ahkâm ve i'râb gibi hususları ilave ettiklerinden bahsetmektedir. Bu ifadelerden anlaşıldığına göre Süyûtî'nin zihninde tefsir metninde olması gerekenlerle ilgili bir sınır bulunmaktadır. Buna göre Süyûtî, tefsir faaliyetini Kur'ân-ı Kerîm'in anlamlarını ortaya koyma faaliyeti olarak gördüğü için i'tikâd, ahkâm, i'râb gibi başlıkların tefsir faaliyetinin ana unsuru olmadığını düşünmektedir. Dolayısıyla da ikinci tabakadaki müfessirlere göre, fazilet bakımından daha sonra geldiği yönündeki fikrini dolaylı yoldan ifade edilmiş olsa gerektir. Çünkü tefsirde önemli bir yeri olan isnâdlı bilgi aktarımını tefsirinde uygulayan muhaddis müfessirler, tefsirin kaynağına daha yakın olan sahâbe, tâbiîn ve tebe-i tâbiîn neslinden sonra zikredilmiştir. Bu üç neslin tefsir konusundaki fazileti de müsellemler olduğuna göre vahyin kaynağına yakın olanlardan bilgi aktaranlar fazilet bakımından farklı olacaktır. Üçüncü nevi'de her ne kadar isnâdlı bilgi kullanımı yaygın olmasa da dördüncü nevi'nin mübtedia olarak, sıhhatü'l-i'tikâd ve/veya sıhhatü'l-maksad maddelerini sağlayamamaları nedeniyle konumları zaten bellidir. Nakil anlayışına yönelik vurgunun nevilere sonunda ilk iki kısmın çoğunlukla nakilci (*nekale*) olarak belirtilmesi, ikinci nevi'de de isnadın özellikle vurgulanması ve eser içinde yer yer râvînin rivayet ehliyetine yönelik değerlendirmeler görülmesi Süyûtî'nin muhaddis kimliğini kullandığını göstermektedir.⁷⁵

⁷⁴ Bu şekilde düzenlenmiş bir *Tabakâtü'l-müfessirîn* örneği için Ednevî'nin (Edirnevî) *Tabakâtü'l-müfessirîn*'ine bakılabilir.

⁷⁵ Buna örnek olarak Süyûtî'nin Ebû Bekr en-Nakkâş (öl. 351/962) hakkında Zehebi'den aktardığı *metrûk ve leyse bi-sika* ifadeleri gösterilebilir. bk. Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 95. Süyûtî'nin *Tabakâtü'l-müfessirîn* 'e aldığı, en erken dönemli isim olan Bükeyr b. Ma'rûf, Ebû Mu'âz ed-Dâmeğânî (öl. 160 [?]/777[?]) hakkında sadece müfessir olduğu ve Neysâbûr kadılığı yaptığı bilgisi yer almaktadır. bk. Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 42. Ancak Dâvûdî kendi *Tabakâtü'l-müfessirîn* 'inde bu bilgilere ilaveten müfessirin etkileşimde olduğu isimler, bulunduğu mekanlar, cerh-tadil açısından durumu hakkında (*fîhi leyin*) bilgi vermiş ve vefat tarihini belirtmiştir. Şemsüddîn Muhammed b. 'Ali b. Ahmed Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn* (Beyrût : Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 1/122.

İkinci nevi'deki biyografiler için dikkat çeken bir başka husus da tabakâtü'l-fukahâ'da zikredilmelerine işaret edilmesidir. İşin ilginç yanı tefsirle ilgili bir tabakât eserinde muhaddis kimliği olan müfessirlerin biyografileri için tabakâtü'l-fukahâ'nın adres verilmiş olmasıdır. Halbuki üçüncü nevi'de tefsirlerinin içerisine ahkamla ilgili hususları dâhil eden müfessirlerden bahsedilmişti. Belki muhteva uyumu nedeniyle tabakâtü'l-fukahâ'nın burada referans olarak gösterilmesi daha uygun olabilirdi. Ancak ikinci nevi'de yer alan rivayet ve isnâd vurgusu, nassın işlenmesi esnasında dayanaklarının zikredilmesi nedeniyle daha önemli görülmüş olabilir. Sahabe arasında tâbiîn'e öğretilen en yaygın iki ilmin hadis ve fıkıh olması nedeniyle tabakâtü'l-fukahâ literatüründeki bazı isimlerin hadis tabakatlerinde de görülmesi, metinler arası geçişkenliğin en önemli göstergelerindendir. Bu durum aynı şekilde tabakâtü'l-müfessirîn için de söylenebilmektedir.⁷⁶ Bu durum erken dönemde ilimlerin bugün bildiğimiz anlamda bir ayrımla ele alınmayıp bilginin bir bütün olarak ele alınışı dolayısıyladır. Telif sürecinde önceki tabakât eserlerinden istifade ettikleri düşünüldüğünde bunun olağan bir atf olduğu düşünülebilirse de tabakâtü'l-fukahâ türünün tabakâtü'l-müfessirîn türüne göre daha oturmuş bir yapıya sahip olması nedeniyle referans alındığından bahsedilebilir. Burada ilginç olan, tabaka meselesi ilk olarak hadis ilminde gündeme gelmiş ve eserler yazılmışken tefsirle ilgili müstakil bir tabakât telifine yönelik farkındalığın Süyûtî'ye kadar literatüre yansımamasıdır. Aynı durum tabakâtü'l-fukahâ için de geçerlidir. Çünkü Süyûtî dönemine kadar fakihlerle ilgili tabakâtü'l-fukahâ türüne ilaveten -gerek yöresel gerekse de istidlal türü gibi- fukahânın farklı çerçevelerde ele alındığı yüksek bir farkındalık meydana gelişmiştir.⁷⁷

Üçüncü nevi'de kapsam daha geniş olmasına rağmen tefsirin bünyesine *te'vil*, *kelâm*, *ahkâm*, *i'râb* gibi hususların ilave edildiğinin söylenilmesi, kategorik tasavvuru daha da netleştirebilecek bir sınırlandırmadır. Aynı şekilde nevilere sonra gelen açıklamada üçüncü nevi ile ilgili söylenen *ğâliben* ifadesi ve bu nevidekilerin kitaplarına isim olarak çoğunlukla *te'vil* kelimesini tercih etmeleri ciddi bir adres gösterimi olarak görülebilir. Ayrıca Süyûtî, kendi döneminde üçüncü nevinin daha yaygın olduğunu (*el-i'tinâ'ü bihî fî hâza'z-zemân ekser*) beyan etmiştir. Ancak eser içinde Süyûtî'nin kendi döneminde yaşayan müfessirlerden kimse yer almamaktadır. Ayrıca esere dâhil edilen en geç tarihli müfessir İbnü'n-Nakîb (öl. 698/1298) ismiyle meşhur olan Muhammed b. Süleymân b. el-Hasen el-Makdisî'dir.⁷⁸ Dolayısıyla Süyûtî'nin kendi dönemindeki müfessirlerle ilgili tabakâtında yer alan en geç tarihli ve dolayısıyla kendisine en yakın müfessirin vefat tarihi ile Süyûtî'nin doğum tarihi ile arasında 151 yıl bulunmaktadır. Üçüncü nevi'de kullanılan *fî hâza'z-zemân...* ifadesi, müşahede ifade ettiğinden dolayı Süyûtî'nin kendi dönemindeki müfessirleri de eserine dâhil etmeyi düşündüğünü

⁷⁶ Müsâ'id b. Süleymân b. Nâsır et-Tayyâr, *Mefhûmü't-tefsîr ve't-te'vil ve'l-istinbât ve't-tedebbür ve'l-müfessir* (Riyad: Dâru İbnü'l-Cevzî, 1427), 209-210.

⁷⁷ Bu tür bir farkındalığın tabakâtü'l-müfessirîn eserlerinin daha sonraki örneklerinde gelişip-gelişmediği veya ne düzeyde geliştiği ile ilgili kapsamlı bir sonuca ulaşabilmek -en azından- türün en muteber örneklerinin müstakil olarak incelenmesinden sonra mümkün olabilecektir.

⁷⁸ Biyografisi için bk. Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 100-101.

göstermektedir. Bu da Süyûtî'nin *Tabakâtü'l-müfessirîn*'i tamamlamadığının diğer bir göstergesi olduğu gibi tamamlanması durumunda daha kimleri dâhil edeceğinin tespitine imkân tanımaktadır.⁷⁹

Süyûtî'nin ifadelerinden açıkça görüldüğü kadarıyla dördüncü nevi'nin Mutezile, Şîa vb. mübtedia olarak vasıflanan müfessirlere tahsis edildiği görülmektedir. Süyûtî tarihsel süreçteki mübtedia olarak belirtilen fırkalara mensup müfessirleri incelemeyi tamamlamadığını beyan edip (*ve-lem estevfi ehle'l-kısme'r-râbi'*), eser içerisinde sadece meşhurlarını zikrettiğini söylemiştir. Çalışma boyunca bu müfessirlere dair biyografinin aynı formatta işlendiği görülmektedir. Farklı olan nokta ise biyografilerinde mübtedia oldukları ve dolayısıyla Süyûtî'nin bu kimselere mesafeli olduğunu gösteren ifadelerin kullanılmasıdır. Bu ifadelerin kimi zaman müktesebatına dair bilgiler⁸⁰ verilirken kullanıldığı kimi zaman da doğrudan kullanıldığı görülmektedir.⁸¹

Müfessirlerin de birer insan olması, hayatlarında diğer insanların karşılaştığı sorunlarla yüzleştiği anlamına gelmektedir. Bunun bir örneği de müfessirler hakkındaki bidat olduğu ifade edilen mezheplere mensup oldukları veya onların bazı fikirlerini savunduğu iddiasıdır. Süyûtî bunlarla ilgili kimi zaman sadece aktarım kimi zaman da yalanlama kabilinden açıklamalarda bulunmuştur.⁸²

Tabakât metinleri ile ilgili daima göz önünde bulundurulması gereken husus, anlatılan kişinin bir başkası tarafından tanıtıldığıdır. Dolayısıyla anlatılan kişinin nasıl olduğundan ziyade müellifin, elde ettiği verilerle oluşan kişisel kanaatinden müteşekkil olduğudur. Yani gerçekte bu metinlerin, var olandan ziyade var olanın mümkün merteye kavranabildiği; kişisel düşünce ve müdahalelerin de müfessir tasavvurlarına yansıtıldığı metinlerdir.⁸³ Günümüz tefsir araştırmacıları da müfessiri tanımak için tabakât eserlerinin bir dereceye kadar güvenilir ve yeterli olduğunu; bir müfessirin tanınmasının ancak kendi çalışmaları incelenerek elde edilecek sahici bir tasavvurla mümkün olduğunu savunmaktadır.⁸⁴ Çünkü gerek klasik gerekse de çağdaş literatürde araştırmacının, konu edindiği kimse ile ilgili kişisel intibalarının devreye girmesi

⁷⁹ Sadece bu konu bile Süyûtî sonrası -başta Dâvûdî'ninki olmak üzere- tabakâtü'l-müfessirîn çalışmalarının incelenmesini gerektirmektedir.

⁸⁰ ...ve'l-keâm 'alâ mezhebi'l-mu'tezile ve ve-kâne me'a i'tizâlihî Şî'iyyen ifadeleri için bk. Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 81.

⁸¹ Bu konuda Kuteybe b. Ahmed Ebû Hafs el-Buhârî (öl. 316/928) hakkında kullanılan *ve-kâne Şî'iyyen* ifadesi ile İbn Sabr Ebû Bekr el-Hanefî (öl. 380/990) hakkında kullanılan *ve-kâne Mu'teziliyyen meşhûran bih* ifadesi örnek olarak gösterilebilir. bk. Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 90.

⁸² Bunlara örnek olarak da Mâverdî hakkında yapılan *ve-üttühime bi'l-i'tizâl* ve *ve's-sahîhu ennehû leyse mu'teziliyyen ve-lâkin yekûlü bi'l-kader* şeklindeki açıklamalar gösterilebilir. bk. Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 84.

⁸³ Bu yönüyle bakıldığında antropologlar arasında süregelen bir tartışma akla gelmektedir ki alan incelemesi yapmak üzere kabilelerle birlikte yaşayan antropologların gözlemlerine, kendilerinden birtakım ilaveler yaparak gerçek bilgiye müdahalede buldukları gözlemlenmiştir. Sonuç itibarıyla bu tür müdahalelerin kaçınılmaz olması dolayısıyla inceleme konusu yapılan yerlerle ilgili bir tasavvur elde etmek için sadece bir antropoloğun gözlemleri ile asla yetinilmemesi gerektiğine yönelik uyarılarda bulunmaktadır. Antropolojideki yaklaşımın farklılaşmasıyla ilgili giriş düzeyinde bir tartışma olarak bk. Philip Carl Salzman - Patricia C. Rice, *Antropolojik Düşünmek: Öğrenciler İçin Pratik Bir Rehber*, çev. Erol Mutlu (Ankara: Atıf Yayınları, 2020), 111 vd.

⁸⁴ Bu konuda oluşan kanaate örnek olarak bk. Meşhûr Hasen Mahmûd Selmân, *Şekvâ'l-Kurtûbî min ehli zemânihî* (Ürdün: Dâru'l-Kütübî'l-Eseriyye, 1988), 5-6.

nedeniyle gerçekte olanın ne olduğunu anlatan saf bilgiye sahip olma zorlaşmaktadır.⁸⁵ Dolayısıyla tarihsel metinlerdeki bilgiye teslim olmak yerine mukayeseli tahlil sonucunda elde edilen bilgiye itimat edilmelidir.

3.Süyûtî'nin *Tabakâtü'l-müfessirîn*'inde Problematik Konular

Süyûtî'nin *Tabakâtü'l-müfessirîn*'i diğer tabakât türlerinde görülen birtakım problematik hususları bünyesinde bulundurmaktadır.

3.1.Tamamlanamamış Olması Problemi

Süyûtî'nin *Tabakâtü'l-müfessirîn*'ini tamamlayamaması meselesi, Dâvûdî'nin açıklamalarıyla şöhret bulan ve muhtevasında birtakım eksikliklerin olduğunu ifade eden bir problemdir. Dolayısıyla eksikliğin hangi konularda olduğunu tespiti, daha önce değinilmekle birlikte Dâvûdî'nin esere yaptığı ilavelerin tespiti ile bir nebze olsun mümkün olabilecektir. Bunun için öncelikle Süyûtî'nin diğer eserleri ile mukayese edilerek kendi tabakat tasavvuru tespit edilmelidir. Sonrasında eseri tamamlayan Dâvûdî'nin *Tabakâtü'l-müfessirîn*'i ile ve akabinde de diğer *tabakâtü'l-müfessirîn* çalışmaları ile mukayese edilerek bilinmeyen noktalara dair yorum yapabilmek mümkün olacaktır.

Süyûtî'nin *Tabakâtü'l-müfessirîn*'i tamamlanamamış olması nedeniyle sağlıklı çıkarımlar yapılamayacağı düşüncesi, tamamlanmış olması durumunda gerek muhteva gerekse de şekil açısından meydana gelebilecek muhtemel değişiklikler nedeniyledir. Ancak Süyûtî'nin eseri nâtamam olmakla birlikte Dâvûdî'nin Süyûtî'deki içeriği alıp ilavelerle hitama erdirmiş olması, ikisi arasında birkaç farklı açıdan mukayese imkânı sağlamaktadır. İlk olarak Süyûtî'deki içeriğin aynı şekilde korunup-korunmadığı meselesidir. İkinci olarak da Dâvûdî'nin, Süyûtî'nin belirlediği isimlere yenilerini ilave etmesi meselesidir. Her iki madde de Süyûtî'nin çizgisini devam ettirdiği düşünülen Dâvûdî'nin, şahsi değerlendirmelerini ihtiva edebilecek türden bir yapıya sahip olması, Süyûtî'nin içerikte son şekil olarak hedeflediği noktanın tespit edilmesini zorlaştırmaktadır. Ancak her halükârda Dâvûdî'nin *Tabakâtü'l-Müfessirîn*'i, bu türün gelişimini gösterdiği gibi Süyûtî ile olan yakın münasebeti dolayısıyla yaklaşık bir tanımlama yapmaya yetecek malzeme sunabilmektedir.

Eserin tamamlanamamış olmasının bir diğer delili olabilecek husus da mukaddime kısmında neviler hakkında bilgi verildikten sonra, her nevi hakkında kısa açıklama yapılırken kullanılan ifadelerdir. İkinci nevi için çoğunlukla nakil ehli olduğundan bahsedilirken, aynı nevi

⁸⁵ Bunun en önemli örneklerinden bir tanesi cerh ve ta'dil literatürüdür ki bir râvî'nin durumu ile ilgili birbirine tamamen karşıt görüşler bu eserlerde serdedilebilmekte ve râvî'nin gerçek durumuna ancak mukayeseler ile ulaşılabilmektedir. Dolayısıyla incelenen şahıs hakkındaki bilginin kişisel kanaatlerle örüldüğü gerçeğinin farkında olan muhaddisler tarafından gerçek bilginin elde edilmesi amacıyla çeşitli kaideler belirlenmiştir. bk. Selman Başaran, "el-Cerh ve't-Ta'dil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 394-401. Hatta bazı *tabakât* yazarlarının biyografileri işledikleri sırada incelenen şahıs hakkında söylenenlerle ilgili tavrın ne olması gerektiğine yönelik bilgiler verilmektedir. Buna örnek olarak Sübkî'nin *kâ'idetün fi'l-cerh ve't-ta'dil* şeklinde başlık açıp yaklaşık 10 sayfa bilgi verildikten sonra *kâ'idetün fi't-târîh* şeklinde ayrı bir başlık açıp boyunca bu konuda detaylı bilgiler vermiştir. Bu konuda verilen bilgilere bir örnek olarak Mâlik b. Dinâr'ın (öl. 131/748'den önce) ulemâ ve kurrâ'nın birbirleri hakkında söyledikleri sözler haricinde her şeylerinin alınabileceğinin (*yü'hazü bi-kavli'l-'ulemâ'i ba'duhüm fi ba'd illâ kavli ba'dihim fi ba'd*) ifade edilmesi gösterilebilir. bk. Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, 2/9-25.

içinde bu çoğunluk haricinde kalan kimselerle alakalı bir açıklama yapılmamaktadır. Bir diğer gösterge de eser içinde biyografik verilerin şahıs, tasnif ve ifade düzeyinde eksikliklerinin görülmesidir. Bununla birlikte lafız bakımından eksiklikler de görülmektedir.⁸⁶

3.2.Özgünlük Problemi

Tarihsel bir şahsiyetin biyografisine arkadaşları, öğrencileri, akrabaları gibi sosyal ve kültürel çevresinden elde edilen bilgi ile ulaşılmaktadır. Klasik tarih anlayışında bilginin lafza sadık kalınarak aktarılması esas olduğuna göre, biyografik metinlerde iktibasın olağan karşılanması gerekir. Ancak Süyûtî'nin bizzat ele aldığı şahsı gördüğüne veya o şahısla görüştüğüne delalet eden ifadeler de bulunmaktadır. Ne var ki İbnü'n-Nakîb örneğinde görüldüğü üzere Süyûtî'nin *Tabakâtü'l-müfessirîn*'deki müfessirleri görmesi tarihsel olarak mümkün değildir. Dolayısıyla bu lafızların iktibas olabileceğinden dolayı bizzat Süyûtî'nin ifadelerinden olup olmadığı incelemeye muhtaçtır. Çünkü Süyûtî, eserin telifi sırasında istifade ettiği kaynaklardan birebir aktarımlar yaparken, aktardığı müellifin yorumlarını da kimi zaman sahibine isnad etmeksizin aktarabilmiştir. Bunun bariz bir örneği olarak *ve-kabruhû hüna ke meşhûrun yüzâr* ifadesi gösterilebilir. İlk planda Süyûtî'nin kendisine aitmiş gibi algılanan bu ifade aslında İbn Hacer'in (öl. 852/1449) *Lisânü'l-mîzân*'ında Hâkim en-Nîsâbü'rî'den (öl. 405/1014) aktardığı bir ifadedir.⁸⁷ Süyûtî, İbn Hacer'in bu iktibasını aynen aktarmış ve sonunda *ve-etnabe el-Hâkim fî tercemetihî* ifadesini kullanarak kişisel kanaatini eklemiştir. Ancak klasik kaynaklarda kullanılan ve iktibasın sınırlarına işaret eden *kâle*, *intehâ* gibi bir ifade kullanılmamıştır. Süyûtî'nin bu çalışmasını tamamlama iddiasıyla ortaya çıkan Dâvûdî ise Süyûtî'deki metni yine birebir aktarmakla iktifa ederek mezkûr müphemliğin devamında herhangi mahzur görmemiştir.⁸⁸

Ekseriyetle iktibas olmakla birlikte kimi zaman kaynak gösterme⁸⁹ kimi zaman da kendi kullandığı ifadeleri -bazı nüshalarda da olsa- *kultü* gibi açıklamalarla beyan ederek⁹⁰ kendi şahsına ait açıklamalara yer verebileceğini göstermeye çalışmıştır. O halde özgünlük sayılabilecek hususların son derece sınırlı olduğu biyografi metinlerinde bakılması gerekenler nelerdir? Hiç şüphesiz konu detaylı olarak ele alındığında yeni soru ve sorunlar çıkacaktır. Ancak netice itibariyle tarihsel anlatıların bizatihi şahitlerinden aktarılması ile kaynaklardan yapılan iktibaslarda bilinmeyen bir hususun keşfi için yeni bir bilgi veya yeni bir çıkarımın olup-olmadığına bakılmalıdır. Süyûtî'nin benimsediği tarih anlayışının da etkisiyle olsa gerek, *Tabakâtü'l-müfessirîn*'i bu tür çıkarımlar yapılan veya yapıma amacıyla olunan bir çalışma değildir.

⁸⁶ Bunun çok açık bir delili olarak *kâle'n-Nevevî* ifadesinin kullanılıp devamının gelmemesi ve yeni bir müfessirin incelenmeye geçilmesi gösterilebilir. bk. Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 71.

⁸⁷ Hatta *Lisânü'l-mîzân* muhakkiki 'Abdü'l-Fettâh Ebû Ğudde, *el-Mîzân*'ın Buhârâ baskısında bu şahsın tercümesini bulamadığını; ancak İbn-i Hacer'in bu şekilde aktarmasının nedeninin, eserin başka bir nüshasında bu zatın tercümesinin olabileceğini beyan etmektedir. Ebü'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. 'Alî b. Muhammed el-'Askalânî İbn Hacer el-'Askalânî, *Lisânu'l-Mîzân*, thk. 'Abdulfettâh Ebû Ğudde (b.y.: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1423/2002), 3/201.

⁸⁸ Şemsüddîn Muhammed b. 'Ali b. Ahmed Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn* (Kâhire : Mektebetü Vehbe, 1994.), 156

⁸⁹ Buna örnek olarak Süyûtî'nin Nevevî'nin *et-Tehzîb*'inden alıntı yaptığını beyan etmesi gösterilebilir. bk. Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 96.

⁹⁰ Buna örnek olarak Süyûtî'nin, Taberî'nin tefsirini mütalaa etme nimetine ulaştığını ve istifade etmek isteyenler için bu tefsiri ihtisar etmek istediğini beyan eden ifadeleri gösterilebilir. bk. Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 96.

3.3. Standardizasyon Problemi

Tabakâtü'l-müfessirîn'deki muhtevanın dağınık yapısının -diğer tabakât türlerinde olduğu gibi- daha sonraları tasnif edilme ihtiyacı ortaya çıkmıştır.⁹¹ Bunun belki de en önemli gerekçesi fihrist işlevi görerek aranan bilgiye kolayca ulaşmak olmalıdır. Elde olan bilginin tasnifi ve standardizasyonu, biyografilerdeki kaotik yapının senkronik hale dönüşmesine katkısı olabilecek ilk adımlardandır. Böylelikle müfessirlerin imkân nisbetinde takibi mümkün hale gelecektir. Ancak mevcut durumda bir standarttan bahsetmek pek de mümkün değildir.

3.3. Muğlak İçerik Problemi

Tabakâtü'l-müfessirîn, sistem olarak tabakât eserlerini kendine hem örnek hem de kaynak olarak aldığından diğer tabakâtlarda kullanılan ifade türlerini ihtiva etmektedir. Bu ifade biçimlerinden amaçlanan müfessir hakkında imkân nispetinde bilgi ve tasavvur sahibi olabilmektedir. Dolayısıyla müfessirin tanınması için biyografide yer alan en küçük ifade biçimi dahi önem arz etmektedir. Fakat anlam itibariyle biyografilerde mükteşebat, şahsiyet ve herhangi kapalı bir noktanın net olarak aydınlatılmasına yaramayacak ifadelerin kullanıldığı da bir vakıdır. Bu ifadeler mahiyetleri abartılı genellemelerden oluşmaları dolayısıyla kategorik olarak neye tekabül ettiğinin belirlenmesi gerekmektedir.⁹² Çünkü maksatlarını ifade etme bakımında ima veya işaret düzeyinde kalabilmektedir. Burada ifadelerin muğlaklığı için kullanılan “tespit edilmesi gerekli” türündeki beyanlar, tabakât müelliflerine yönelik tenkîs amacı taşımamaktadır. Aksine tarihsel bakımdan önemli bir kişiliğin hayatına dair malumatı an be an tespit ve takip edebilme gayesi ile yapılmış yorumlar olarak görülmelidir. Haddi zatında eldeki malumatın tasnif edilmiş kısmı olarak görülebilecek tabakât ve diğer tarih çalışmaları, insanın farklı toplumsal iletişim dairelerinde aynı anda bulunabileceğini gösterir niteliktedir. Bundan dolayı tarihsel bilginin mukayeseli değerlendirilmesiyle olayların ve olguların bizatihi şahidiymişcesine tespiti mümkün olmasa da gerçekte yaşanan haline yakın çıkarımlar yapabilmek mümkündür. Bu çıkarımların yapılabilmesi için biyografi malzemesi olarak sunulan her bir anekdotun değeri paha biçilemez görülmelidir.⁹³ Dolayısıyla eser içine dâhil edilmeleri bile onlara yönelik kabul veya reddin bir yansıması olarak kabul edilebilir.

⁹¹ Bu tasnif etme gayretine çağdaş dönemde bir örnek olarak, biyografileri elde ettiği verilerin miktarına göre *üstazları, meşayihî, seyahatleri, kemalat-ı zatiyyesi, mevki-i ilmisi, kudret-i ilmiiyesi, tefsirdeki mesleği, fıkıh ve akide itibariyle mezhebi, müellefatı, tefsirini telhis eden zevat, bir mübahese-i ilmiiye, ...tefsirinden iki numune, mev'izaları, nesir ve nazmı, hakkındaki takdirler tenkitler, hakkındaki itirazlar ve saikleri, tabakât müellifinin zeyl ve teessüfleri* çağdaş müellif Ömer Nasuhi Bilmen gösterilebilir. bk. Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi (Tabakâtü'l-müfessirîn): Usul-i Tefsir veya Mukaddime-i İlm-i Tefsir* (Fatih: Bilmen Yayınevi, 1973), 2/435, 446, 469, 492, 497, 506, 658, 706, vd. Bu tasnif, tabakât eserlerinin kaotik yapısından istifadeyi kolaylaştırmak amacıyla oluşturulmuş çağdaş dönemdeki ilk gayretlerden biri olarak görülebilir.

⁹² Bu ifadeler örnek olarak bk. Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 32 (*melîhu's-şî'r fihâ, beliğu'l-kitâbe fihâ*), 37 (*imâmü e'immetin fi vaktihî fihâ*), 60 (*ra'sen fi'l-'ilmi ve'l-'amel fihâ*), 65 (*hibru'l-ümme fihâ, bahru'l-'ulüm fihâ, imâmü'l-e'imme fihâ*), 90 (*sedidü tarîka fihâ*), 105 (*sâkibe'z-zihn fihâ, el-istibsâr fihâ*).

⁹³ Burada Rosenthal'ın (ö. 2003) yakınmaları, muğlaklıkların araştırmacılar için ortaya çıkardığı mağduriyetlerin görülmesi bakımından dikkat çekicidir: “diğer taraftan bir şahsın kimliğini tespit etmenin imkansız olduğunun ortaya çıktığı yerde potansiyel olarak önemli, hatta çok önemli bağlantılar bakımından karanlıkta bırakılıyoruz”. bk. Franz Rosenthal, “General Introduction”, *The History of al-Tabarî-I: General Introduction and From the Creation to the Flood* (Albany: State University of New York Press, 1989), 6.

Övgü ifadeleri ve dua cümlelerinin muğlaklığı. Biyografi içindeki ilave dua ve övgü ifadelerinin müfessir kimliği ile ilgili noktasal tespit ifade edenleri haricindekilerin bu tanımlamayayı zorlaştırdığı görülmektedir.⁹⁴ Dolayısıyla ifadelerin okunmasıyla bir tasavvur sahibi olursa da neyi, ne kadar, nasıl... gibi soruların tatmin edici düzeyde cevaplandığından bahsedilememektedir.

İletişim halkalarının muğlaklığı. Müfessirlerin dâhil olduğu sosyal ortamlarda iletişime geçtiği kimselerin tespit edilebilmesi, kimlerden etkilendikleri ve kimleri etkilediklerinin tespitini kolaylaştıracaktır. Dolayısıyla da büyük fikri hareketlerin şahsi düzeyde hangi iletişim halkaları ile aktarıldığının tespitini kolaylaştıracaktır. Halkaların muğlaklığına rağmen fikri hareketliliğe dair bilgi olunabilirse de biyografilerdeki açık bilgiler vasıtasıyla bu mümkün olabilmektedir. Ancak *Tabakâtü'l-müfessirîn* içerisindeki bazı ifadeler iletişimin varlığını ve yoğunluğunu göstermekle birlikte mahiyeti hakkında fikir sahibi olmayı mümkün kılacak açıklıkta değildir. Bu ifadeler genellikle ilimle iştigal ettiği bilinen topluluklar için kullanılmakta ve kimi zaman o topluluğun kendine⁹⁵, kimi zaman içindeki bir şahsa⁹⁶ veya topluluğun önde gelenlerine⁹⁷ kapalı bir şekilde işaret etmektedir.

Müktesebat tanımlamalarının muğlaklığı. Müfessirin bilmesi gereken ilimler⁹⁸ başlığındaki bilgi başlıklarının, *Tabakâtü'l-müfessirîn*'deki müfessirlerin incelenmesi sonucunda elde edildiği de söylenebilir. Geçmiş birikim içinde hangi noktaların eksik veya ideal olarak görüldüğüne dair bilgi tarih kaynaklarından elde edilmektedir. Belirtilen başlıkların asgari düzey ifade etmemesi ve tefsir metninde o bilgi başlığının ne kadar ve ne şekilde yansıtılacağı ile ilgili beyanın bulunmaması bir muğlaklık sorunudur. Süyûtî, müktesebat tespitinin en zor hususlardan biri olduğundan bahsederek tespit yapabilmenin, incelenen kişi ile ilmi müzakerelerin yapılmasına ve onun yakınında bulunabilmesine bağlı olduğunu beyan etmektedir.⁹⁹ Dolayısıyla ilmi müktesebatla ilgili övgü dolu ancak muğlak sayılabilecek ifadelerin kullanılması da bu yakınlık ve müzakerenin gerçekleşmemesinden kaynaklanan muttali olamama sorununa bir çare olarak düşünülmüş olsa gerektir. Bazı kimselerin değeri anlatılırken, tespitin ilk aktaran

⁹⁴ Bu ifadelerden bazıları için bk. Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 32 (*melihu 'ş-şi 'r, belîğu 'l-kitâbe*), 34 (*min ehli 'l-berâ 'ati -ve 'l-fehmi ve 'r-riyâse*), 37 (*imâmü e 'immetin fi vaktihî*), 58 (*ve-kâne âyetün fi 't-tezkîr ve 'l-va 'z*), 60 (*ra 'sen fi 'l- 'ilmi ve 'l- 'amel*), 65 (*v 'estefâ 'l-hazza 'l- evfâ min 'ilmi 't-tefsîr, imâmü 'l-e 'imme, hibru 'l-ümme, bahru 'l- 'ulûm*), 75,108,121 (*müfennin*), 81,88 (*mütefennin*), 90 (*sedîdü 't-tarîka*), 98 (*bâri 'an bi 'l-edeb, basîran bi-lisâni 'l- 'Arab, vâsi 'a 'l-ma 'rife vâfiru 'l celâle*), 105 (*el-istibsâr fihâ, ehli 't-tefennün, sâkibe 'z-zihn*), 122 (*hüzzâk*).

⁹⁵ Bu ifadeler örnek olarak bk. Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 29 (*ve 'ntefe 'a bihi 'n-nâs*), 70 (*kânet lehû halkatün bi-Mısr*), 79, 86, 88, 116, 69 (*ve-cemâ 'atün*), 119 (*tâ 'ifetun*), 123 (*ve-lehû halkatün bi-Câmi 'i 'l-Mansûr*).

⁹⁶ Bu ifadeler örnek olarak bk. Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 36 (*hadeşe 'an ve tâifetün*), 57 (*mühîben beyne 't-telâmiz*), 78 (*ve-kâne min huffâzi 'l- 'âlem*), 86 (*ve-tâ 'ife âhiruhum*), 116 (*ve-cemâ 'atün âhiruhum*).

⁹⁷ Bu ifadeler örnek olarak bk. Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 73 (*ve-üstâzü 'l-cemâ 'a, mukaddemü 't-tâ 'ife*), 105 (*fe-semi 'a bi-himâ cemâ 'a*).

⁹⁸ Ancak müfessirin bilmesi gereken ilimler başlığı altında yer alan ilimlerin ufak farklılıklarla da olsa benzerlikler göstermesi ve bu benzerliğin farklı coğrafya ve farklı zamanlardaki muhalifler tarafından zikredilmesi, asgari düzeyde de olsa fikir birliğinin var olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte maddelerde yer alan ufak farklılıkların müelliflerin kişisel tercihleri olup, müfessir profiline yönelik muazzam farklar barındırmadığını da belirtmek gerekir.

⁹⁹ Süyûtî, *Nazmü 'l- 'ikyân*, 9.

tarafından yapılmamış olması durumunda ise geriye tek çare olarak -varsa- teliflerinin incelenmesi seçeneğini bırakmaktadır. Bu seçenek de müktesebatında olup kaleme almadığı ilim dalları ile ilgili sorulara cevap verebilecek durumda değildir. Dolayısıyla eser incelemesi ile tespit yapılmaya çalışılması durumunda telifi olmayan ilim dallarındaki müktesebatına dair bilgi kaybolmuş olmaktadır. Bu ifadelerin geneline bakıldığında yapmış olduğu yolculardan birçok ilmi elde ederek döndüğü¹⁰⁰, muhtelif ilim dallarında önde geldiği¹⁰¹, kimi zaman buna dönemin ileri gelenlerinin şahitlik ettiği¹⁰², birçok ilim dalında müktesebatı olduğu¹⁰³, ilmi faaliyetlere önem verdiği¹⁰⁴ ve bu konuda eserler telif ettiğine¹⁰⁵ dair bilgiler verilmektedir.

Rihlelerin muğlaklığı. *Tabakâtü'l-müfessirîn* 'de bir diğer problematik de ilim için yapılan seyahat güzergahlarının tespiti meselesidir. Hangi güzergahlardan hangi seyahatleri gerçekleştirdiklerinin tespiti, ilmi müktesebat ve sosyal etkileşimlerinin genel karakteristiği hakkında bilgi edinmeyi mümkün kılacaktır. Ancak kullanılan ifadelerin muğlaklığında görülen problem, yolculuğun (*rihle*) varlığını beyan etmekle birlikte mahiyeti hakkında bilgi sunamaması ve işaret düzeyinde kalmasıdır.¹⁰⁶

3.4.Tanımlamaların Toplumsal Boyutu

Müfessirin ilmi kimliğine dair sadûk, sika gibi tanımlamaların toplumda müfessire yönelik algının ne olduğunu ve hatta kimi zaman ne olması gerektiğini ifade ettiği söylenebilir. Söz gelimi bir müfessirin hadis rivayetinde mütesahil davrandığı ifade ediliyorsa kendisinden beklenen bir düzey olduğu anlaşılır. Dolayısıyla toplumun, kendisinden alınacak bilginin sıhhati çerçevesinde de olsa müfessiri bir konuma oturttuğu ifade edilmiş olmaktadır. Ancak müfessirin mütesahil davranması durumunda bu düzeyde olmadığını ve kimi zaman da gerçekten olduğu düzeyi ifade etmek üzere seçilen anahtar kavramlar kullanılmaktadır. Bu konumsal adres gösterme ile ilim camiasında ne ölçüde değer görmesi gerektiği gösterilmektedir. Böylelikle müfessirden alınacak bilginin sıhhati ve nispetine yönelik ilmî olduğu gibi toplumun bakış açısını da şekillendirecek bir tasnif söz konusu olabilmektedir.¹⁰⁷

¹⁰⁰ Bu ifadelere örnek olarak bk. Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn* 108 (ve 'âde ilâ beledihî bi- 'ilmin kesîr).

¹⁰¹ Bu ifadelere örnek olarak bk. Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 29 (*kâne hibran fî 'ulûmi'l-Kur'ân kırâ'atihî ve i'râbihî ve-nâsihuhî ve-mensûhuhî ve-ahkâmihî ve-me'ânihî zâ 'inâyetin tâmmetin bi'l-eşeri ve-ma'rifeti'r-ricâl hâfizan li's-sünen 'ârifen bi-usûli'd-diyânât*), 46, 48 (*imâmü 'asrihî fî me'âni'l-Kur'ân*), 46 ('*ârifen bi'l-meğâzi ve'l-kısas ve's-siyer*), 60 (*kâne mütekaddemen fî'l-keâm*), 90 (*mütekaddemen fî 'ilmi'l-lisân ve'l-Kur'ân*), 105 (*mukaddemen fî'l-me'ârifi küllihâ*), 106 (*fî külli 'ilmin bi-sehmin vâfir*).

¹⁰² Buna örnek olarak bk. Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 36 (*şehidet lehû a'yânü'r-ricâl bi'l-kemâl fî'l-hıfz ve't-tefsîr*).

¹⁰³ Buna örnek olarak bk. Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 24 (*ve-kâne cemâ'atün li'l-fünûn*).

¹⁰⁴ Bu ifadelere örnek olarak bk. Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 105 (*mülâzimen li-neşri'l-ilm*), 78 (*ve-de'ebe fî'l-'ulûm*), 79 (*ve-li't-tedris müddeten*).

¹⁰⁵ Buna örnek olarak bk. Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 30 (*ve-ellefe kütüben müfiden müfide*).

¹⁰⁶ Bu ifadelere örnek olarak bk. Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 53 (*ve-rahele 'anhu 'ilmen kesîran*), 105 (*ve 'âde ilâ beledihî bi- 'ilmin kesîrin lem yedhulhü ehadün kablehü mimmen kânet lehû rihletün ile'l-meşrik*).

¹⁰⁷ Süyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, 43. Bu ıstılahlarla ilgili detaylı bilgi için bk. Şa'bân Muhammed İsmâ'îl, *el-Medhal li-dirâseti'l-Kur'ân ve's-sünne ve'l-'ulûmi'l-İslâmiyye* (y.y.:Dâru'l-ensâr, 1980), 2/92-95.

Sonuç

Süyûtî'nin *Tabakâtü'l-müfessirîn*'i özelinde müfessir kimliğinin tespitinde tabakâtü'l-müfessirîn literatürünün ele alındığı bu çalışmada birtakım sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Tabakâtü'l-müfessirîn metinleri, müfessirin sosyal ve kültürel bağlam içinde ele alındığı metinlerdir. Dolayısıyla açıkça ifade edilmese de sosyal ve kültürel bağlamı okumanın tarihsel örnekleri addedilebilecek metinlerdir. Çünkü bünyelerinde sosyal çevreleri ile olan münasebetleri kimi zaman açık kimi zaman da detaylı bir şekilde işlenmektedir. Böylelikle bir insan olarak müfessirin gündelik hayatın içinde nasıl bir tavır sergilediği görülebilmektedir.

2. Tabakâtü'l-müfessirîn metinleri, muhtevalarının çoğunlukla iktibaslardan oluşması nedeniyle işlenen biyografi ile ilgili analitik bir tahlil barındıran metinler değildir. Ancak çok az olmakla birlikte müellifin kişisel görüşlerini beyan ettiği görülmektedir.

3. Tabakâtü'l-müfessirîn metinleri, metin formu itibarıyla de diğer tabakat türlerini kendine örnek alarak oluşturulmuştur. Dolayısıyla diğer tabakat metinleri için söylenebilecek olan bilginin farklı boyutlarının çoğunlukla tasnif ve tahlil edilmeksizin bir araya getirilmesinden ibaret olduğu söylemi tabakâtü'l-müfessirîn metinleri için de geçerlidir. Bu örnek alma tabakâtü'l-müfessirîn metinlerini nevi şahsına münhasır bir yapıya büründürerek şekilde gerçekleştirmemiştir. Ancak şahsın müfessir olduğunu ifade eden bir vasıflandırma, tefsirle meşhur olma veya tefsire dair bir eseri olduğunu ifade eden sembolik bir takım ifadeleri ihtiva ettiği de bir gerçektir.

4. Müfessir kimliğini tespit bakımından tabakâtü'l-müfessirîn türü, ilmi müktesebat temelli tanımlamaya göre kapsam olarak daha dar olsa da sosyal ve kültürel bağlamı göstermesi bakımından daha önemlidir. Zira müktesebat tanımlamalarında kullanılan başlıklardan sürece dair bilgi sahibi olunamazken tabakâtü'l-müfessirîn vesilesiyle sınırlı da olsa süreç bilgisi elde edilebilmektedir.

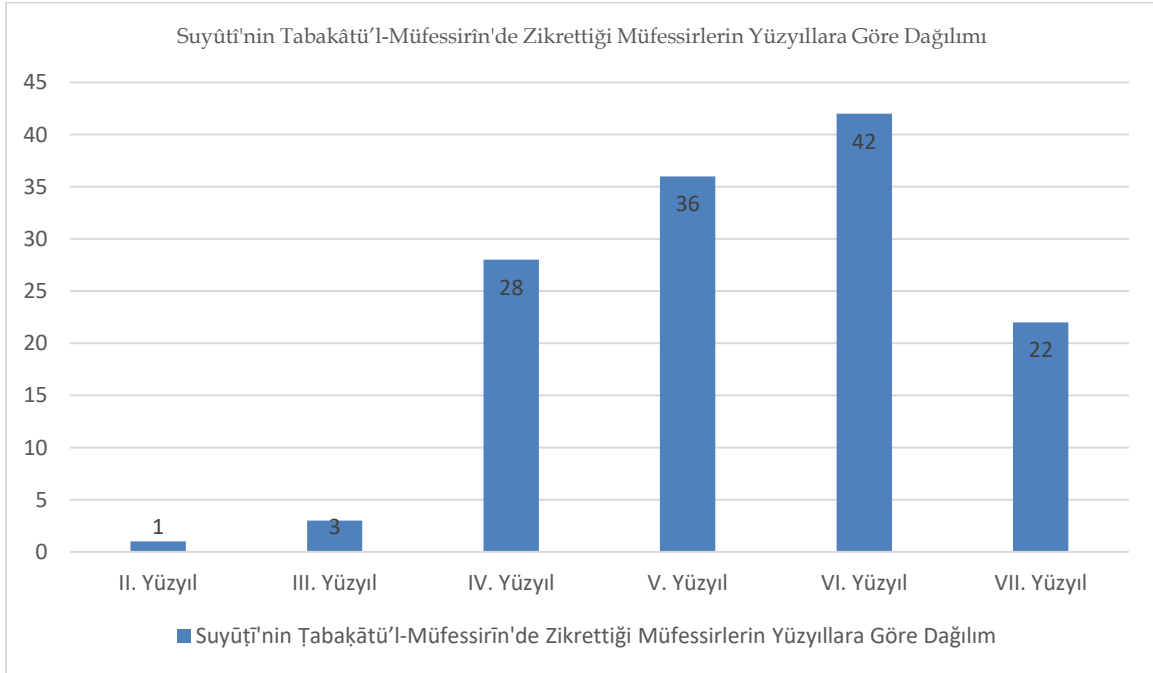
5. Tabakât metinlerinde bir biyografi metninde bulunması gereken asgari ve azami hususların belirlenip ona göre hareket edildiği bir standardizasyondan bahsetmek pek mümkün değildir. Dolayısıyla bu eksiklik ulema biyografilerinin çalışılıp karanlıkta kalan hususlarla alakalı bulgulara ulaşılmasını engelleyen unsurlar arasında sayılabilir. Herhangi bir akademik metne problematik oluşturmak adına nasıl bakılıyorsa biyografi metinleri de aynı düşünce ile çalışılmalıdır. Rosenthal'ın dediği gibi- *kesinleşmemiş cevaplar için sorulması gereken soruların*¹⁰⁸ sağlayacağı malumatla, biyografik şahsiyetler hakkında fikir edinebilmeye ve böylelikle boşlukları doldurmaya gayret edilmelidir. Dolayısıyla genel olarak tabakât, özel olarak da tabakâtü'l-müfessirîn metinleri, müfessirlerin isimlerinin tespitinde etkili olduğundan daha fazla tasvirinde etkili olduğu rahatlıkla söylenebilir.

6. Tabakât'ın tarihsel bir yazım tercihi olması ve insanın değeri ile ilgili gözlem ve düşüncelerinin metne kaydedildiği bir format olması münasebetiyle ne derece kıymetli olduğu

¹⁰⁸ Franz Rosenthal, "General Introduction", 5.

açıkır. Ancak içerikte yer alan veriler, tarihin bir b6l6m6nde yaşamış insanın bilgiyi elde edişini ve d6ř6nce şeklinin en olgun halini ifade etmektedir. Bilgi birikimini Kur'ân-ı Kerîm'i anlamak ve anlatmak için kullandığı bir s6reten (*process*) parçaların aktarımı 6zerine kurulu bir metin olduğundan, s6recin t6m6ne ulaşmak m6mk6n olmadığı gibi m6fessir kimlikleri ile ilgili yapılan yorumlar netice odaklı olduğundan s6rece dair b6t6nc6l bir tasavvur elde edebilmek m6mk6n olamamaktadır. M6fessir olduğu veya bir şekilde tefsirle ilgili bir faaliyet içinde bulunduğu ifade edilen kimselerin m6ktesebat elde etme s6relerini incelemek için 6ncelikle s6rece dair temel bir anlayışın (*paradigm*) merkeze alınması gerekmektedir. B6ylelikle s6reten beklenenler belirgin bir tema çerçevesinde aranabilecek ve yapılan araştırmanın sonucu ile değerlendirmelerine y6nelik paradigma merkezli sağlama yapılması m6mk6n olacaktır. M6fessirin sosyal ve k6lt6rel bağlamında okunması ise bu s6recin bir b6t6n olarak tespitinde k6lt6rel antropoloji disiplininin sorularından istifade edilebilir. B6t6nc6l insan anlayışını merkeze alan, sosyal ve k6lt6rel 6r6nt6lerle m6nasebetin tespitine odaklanan bir yaklaşımdır. Buna g6re m6fessirle ilgili bilinmeyenlerin tespiti esnasında yapılacak çıkarımlarla duyusal (*sosyolojik*) ve duygusal (*psikolojik*) biyografinin de m6mk6n olacaktır.

Ek-I: S6y6tî'nin Tabakâtü'l-M6fessirîn'de Yer Alan M6fessirlerin Y6zyıllara G6re Dağılımı

Bu istatistik tablosu, m6ellifin ele aldığı m6fessirlerin tasnifini y6zyıllara g6re tasnif ederek g6stermektedir. M6fessirlerin dâhil edildikleri y6zyılın tercihinde vefat tarihleri merkeze alınmıştır.

Ek-II: S6y6tî'nin Tabakâtü'l-M6fessirîn'de yer alan m6fessirlerin y6zyıllara g6re dağılımı

Burada yer alan tasnifte S6y6tî'nin *Tabakâtü'l-m6fessirîn*'de zikrettiği isimler vefat tarihlerine g6re d6zenlenmiştir. Tasnif boyunca esas alınan bilgilerde *Tabakâtü'l-m6fessirîn* ile

sınırlı kalınmış olmakla birlikte müfessirlerle ilgili bilgi edinmek için yer yer başka kaynaklara da müracaat edilmiştir. Bu tabloda yer alan tasnif Süyûtî'nin *Tabakâtü'l-müfessirîn*'deki müfessir envanterini görmek kabilinden hazırlanmıştır.

Süyûtî'nin Tabakâtü'l-Müfessirîn'indeki Müfessirler				
	Terceme no:	Yaşadığı yüzyıl	Hicri ve-fat ta-	İsim, Künye, Nisbe ve Lakab
Hicri 2. Yüzyıl				
1	26	[2]	[160?]	Bükeyr b. Ma'rûf, Ebû Mu'âz ed-Dâmeğânî
Hicri 3. Yüzyıl				
1	25	3	271	Bakî b. Mahled b. Yezîd, Ebû 'Abdirrahmân el-Endelûsî el-Kurtûbî
2	28	3	279	Ca'fer b. Muhammed b. el-Hasen b. Ziyâd, Ebû Yahyâ er-Râzî ez-Za'ferânî
3	33	[3]	[282 ¹⁰⁹]	el-Hüseyn b. el-Fadl b. 'Umeyr el-Becelî el-Kûfî, Ebû 'Alî en-Nîsâbûrî
Hicri 4. Yüzyıl				
1	100	3	303	Muhammed b. 'Abdülvehhâb b. Selâm Ebû 'Alî el-Cübbâî el-Basrî
2	10	5	303	Ahmed b. Ferah b. Cibrîl Ebû Ca'fer el-Bağdâdî el-'Askerî
3	93	4	310	Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr b. Ğâlib et-Taberî el-İmâm Ebû Ca'fer
4	85	4	316	Kuteybe b. Ahmed b. Surayh Ebû Hafs el-Buhârî
5	86	4	318	Muhammed İbrâhîm b. el-Münzir Ebû Bekr en-Neysâbûrî
6	122	4	320	Muhammed b. Mûsâ Ebû 'Ali el-Vâsitî
7	16	4	325	Ahmed b. Mûsâ b. Ebî 'Atâ', Ebû Bekr el-Kurasî
8	52	4	327	'Abdurrahmân b. Ebî Hâtim Muhammed b. İdrîs b. el-Münzir b. Dâvûd b. Mihrân Ebû Muhammed et-Temîmî el-Hanzalî
9	123	4	341-2	Muhammed b. Nadr b. Mürr b. el-Hürr Ebu'l-Hasen, İbnü'l-Ahrem er-Rabî'î ed-Dimaşkî
10	135	4	[344 ¹¹⁰]	Yahyâ b. Muhammed b. 'Abdillâh b. el-Minber b. 'Atâ es-Sülemî Mevlâhüm Ebû Zekeriyâ el-'Anberî en-Neysâbûrî
11	80	4	350	'Alî b. Mûsâ b. Yezdâd Ebu'l-Hasen el-Kummî
12	92	4	351	Muhammed b. el-Hasen b. Muhammed b. Ziyâd b. Hârûn el-Mevsilî sümme el-Bağdâdî Ebû Bekr en-Nakkâs

¹⁰⁹ bk. Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. 'Alî b. Muhammed el-'Askalânî İbn Hacer el-'Askalânî, *Lisânu'l-Mîzân*, thk. 'Abdulfettâh Ebû Ğudde (b.y.: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1423/2002), 3/201-202.

¹¹⁰ Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn* (DKİB baskısı) 2/376.

13	12	4	355-8	Ahmed b. Muhammed b. Sârik Ebû Hâmid el-Herevî
14	101	4	359	Muhammed b. ‘Abdillâh b. Süleymân Ebû Süleymân es-Sa‘dî
15	124	4	360'da n sonra	Muhammed b. ‘Abdirrahmân b. el-Fadl b. el-Hüseyn Ebû Bekr et-Teymî el-Cevherî el-Hatîb
16	21	4	361	İsmâîl b. Ahmed b. ‘Abdillâh, Ebû ‘Abdirrahmân el-Hıyerî en-Nîsâbûrî
17	11	4	364	Ahmed b. Muhammed b. Eyyûb Ebû Bekr el-Fârisî
18	109	4	365	Muhammed b. ‘Alî b. İsmâîl el-İmâm Ebû Bekr esŞâfi el-Fakîh esŞafi‘î el-Ma‘rûf bi'l-Kaffâl el-Kebîr
19	133	4	366	Yahyâ b. Mücâhid b. ‘Avâne Ebû Bekr el-Fezzârî el-Endelûsî el-İlbîrî
20	34	4	369	el-Hüseyn b. Muhammed b. ‘Alî, Ebû Sa‘îd el-Isbehânî ez-Za‘ferânî
21	99	4	380	Muhammed b. ‘Abdillâh b. Ca‘fer b. Muhammed b. el-Hüseyn b. el-Fehm b’ibni Sabr Ebû Bekr el-Hanefî el-Fakîh
22	111	4	381	Muhammed b. ‘Abdillâh b. ‘Amr Ebû Ca‘fer el-Herevî (el-Fakîh) “Sâhibü’t-Tefsir”
23	43	4	383	‘Abdullâh b. ‘Atiyye b. ‘Abdillâh b. Habîb Ebû Muhammed
24	74	4	384	‘Alî b. ‘Îsâ Ebu'l-Hasen en-Nahvî el-Ma‘rûf bi'r-Rummânî
25	65	4	387	‘Ubeydullâh b. Muhammed b. Cîrv el-Esedî Ebû'l-Kâsım en-Nahvî el-‘Arûdî el-Mu‘tezilî
26	113	4	388	Muhammed b. ‘Alî b. Ahmed el-İmâm Ebû Bekr el-Üdfüvî
27	112	4	[388 ¹¹¹]	Muhammed b. İbrâhîm Ebû'l-Ferec esŞenebûzî
28	102	4	399	Muhammed b. ‘Abdillâh b. ‘Îsâ el-Mürri el-İmâm Ebû ‘Abdillâh el-Elbîrî el-Ma‘rûf bi'bni Ebî Zemenîn
Hicri 5. Yüzyıl				
1	29	5	400'd en sonra	el-Hasen b. ‘Abdillâh b. Sehl b. Sa‘îd b. Yahyâ, Ebû Hilâl el-‘Askerî
2	32	5	406	el-Hasen b. Muhammed Habîb b. Eyyûb, Ebû'l-Kâsım en-Nîsâbûrî
3	132	5	410	Hibetullâh b. Selâme Ebû'l Kâsım el-Bağdâdî ed-Darîr el-Müfessir

¹¹¹ Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn* (DKİB baskısı) 2/172-176.

4	94	5	412	Muhammed b. el-Hüseyn b. Mûsâ Ebû 'Abdirrahmân es-Sülemî
5	54	5	413	'Abdurrahmân b. Mervân b. 'Abdurrahmân Ebü'l-Mutarriif el-Ensârî el-Kanâzi'î el-Kurtûbî
6	47	5	415	'Abdülcebbâr b. Ahmed b. 'Abdülcebbâr b. Ahmed, Ebü'l-Hasen el-Hemezânî el-Esedâbâzî
7	114	5	415-6	Muhammed b. İbnü'l-Fadl Ebû Bekr el-Müfessir
8	130	5	422	Mansûr b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Ahmed Ebû Nasr en-Neysâbûrî
9	5	5	470	Ahmed b. 'Alî b. Ebî Ca'fer b. Ebî Sâlih Ebû Ca'fer el-Beyhakî el-Ma'rûf bi-bû'Ca'feruk
10	7	5	427	Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm
11	8	5	429	Ahmed b. Muhammed b. 'Abdillâh b. Ebî 'Îsâ Lübb b. Yahyâ Ebû 'Umer el-Mu'âfirî et-Talemnekî
12	76	5	430	'Alî b. İbrâhîm b. Sa'îd Ebu'l-Hasen el-Havfî sümme el-Mısrî en-Nahvî el-Evhad
13	9	5	430 civarı	Ahmed b. 'Ammâr Ebü'l'Abbâs el-Mehdevî Ebû İshâk en-Nîsâbûrî es-Sa'lebî
14	44	5	438	'Abdullâh b. Yûsuf b. 'Abdillâh b. Yûsuf b. Muhammed b. Hayyûye eş-Şeyh Ebû Muhammed el-Cüveynî
15	13	5	440'tan sonra	Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Berd el-Endelûsî Ebû Hafs el-Kâtib
16	22	5	449	İsmâîl b. 'Abdirrahmân b. Ahmed b. İsmâ'îl, Ebû 'Usmân es-Sâbûnî en-Nîsâbûrî
17	77	5	450	'Alî b. Muhammed b. Habîb el-Kâdî Ebu'l-Hasen el-Mâverdî el-Basrî
18	84	5	451	el-Kâsım b. el-Feth b. Yûsuf Ebû Muhammed b. er-Reyûlî el-Endelûsî
19	69	5	458	'Alî b. 'Abdillâh b. Ahmed el-'Allâme Ebü'l-Hasen b. Ebi't-Tayyib en-Neysâbûrî
20	17	5	459	Ahmed b. Muğîs b. Ahmed b. Muğîs, Ebû Ca'fer es-Sadefî
21	95	5	459	Muhammed b. 'Alî b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Mehrebzûd Ebû Müslim el-İsbehânî
22	67	5	460	'Ubeydullâh b. Muhammed b. Mâlik Ebû Mervân el-Kurtûbî el-Fakîh el-Mâlikî
23	91	5	460	Muhammed b. el-Hasen b. 'Alî Ebû Ca'fer et-Tûsî
24	64	5	465	'Abdülkerîm b. Hevâzin b. 'Abdilmelik b. Talha b. Muhammed el-İmâm Ebü'l-Kâsım el-Kuseyrî en-Nîsâbûrî
25	70	5	468	'Alî b. Ahmed b. Muhammed b. 'Alî Ebü'l-Hasen el-Vâhidî en-Neysâbûrî

26	107	5	470'ler	Muhammed b. 'Abdirrahmân b. Ahmed el-Kâdî Ebû 'Umer en-Nesevî
27	39	5	474	Süleymân b. Halef b. Sa'd b. Eyyûb, Ebû'l-Velîd el-Bâcî
28	41	5	477	'Abdullâh b. 'Abdilkerîm b. Hevâzinü'l-İmâm Ebû Sa'd b. el-Kuseyrî en-Neysâbûrî
29	75	5	479	'Alî b. Faddâl b. 'Alî Ğâlib b. Câbir
30	18	5	479	Ahmed b. Yûsuf b. Esbağ, Ebû 'Umer et-Tuleytulî
31	87	5	480	Muhammed b. Ebî Sa'îd Ahmed b. el-Hasen b. 'Alî b. Ahmed b. Süleymân Ebu'l-Fadl el-Bağdâdî sümme el-İs-behânî
32	45	5	481	'Abdullâh b. Muhammed b. 'Ali b. Muhammed b. Ahmed b. 'Ali b. Ca'fer b. Mansûr b. Mett Şeyhu'l-İslâm Ebû İsmâil el-Ensârî el-Herevî
33	31	5	484	el-Hasen b. 'Alî b. Halef b. Cibrîl, Ebû 'Abdillâh el-Kâşgarî
34	89	5	484	Muhammed b. Es'ad b. Muhammed b. Nasr el-'Irâkî
35	57	5	488	'Abdü's-Selâm b. Muhammed b. Yûsuf b. Bündâr Ebû Yûsuf el-Kazvînî
36	37	5	493	Selmân b. Ebî Tâlib 'Abdillâh b. Muhammed b. el-Fennî, Ebû 'Abdillâh en-Nehrevânî
Hicri 6. Yüzyıl				
1	30	6	500'den sonra	el-Hasen b. el-Feth b. Hamza b. el-Feth, Ebû'l-Kâsım el-Hemezânî
2	19	6	502'den sonra	Ahmed b. İsmâil b. 'İsâ Ebû Bekir el-Ğaznevî el-Cevherî
3	116	6	510	Muhammed b. 'Alî b. Yahyâ b. Yûnus b. el-Hüseyn b. Muhammed b. 'Ubeydullâh b. Hübeyre Ebû'r-Ridâ en-Nesevî sümme el-Bağdâdî
4	38	6	511	Selmân b. Nâsır b. 'İmrân, Ebû'l-Kâsım el-Ensârî en-Nîsâbûrî
5	3	6	512	Ahmed b. İsmâil b. Yûsuf Ebû'l-Hayr et-Tâlekânî el-Kazvînî
6	55	6	514	'Abdurrahîm b. Ebi'l-Kâsım 'Abdülkerîm b. Hevâzin Ebû Nasr el-Kuşeyrî en-Neysâbûrî
7	35	6	516	el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed, Ebû Muhammed el-Beğavî el-Ma'rûf bi-ibni'l-Ferrâ
8	42	6	516	'Abdullâh Talha b. Muhammed Ebû Bekr el-Yâbürrî
9	106	6	519	Muhammed b. 'Abdirrahmân b. Mûsâ b. 'Iyâd Ebû 'Abdillâh el-Mahzûmî eşŞâtibî

10	62	6	525	'Abdülkerîm b. el-Hasen b. el-Muhsin b. Sivâr Ebû 'Alî el-Mısrî et-Tükekiyy el-Mukrî en-Nahvî
11	73	6	532	'Alî b. 'Abdillâh b. Mevhib el-Cüzâmî Ebu'l-Hasen
12	79	6	533	'Alî b. el-Müsellem b. Muhammed b. 'Alî b. el-Fetih Ebu'l-Hasen es-Sülemî ed-Dimeskî el-Fakîh es-Sâfi'î el-Karadî Cemâlü'l-İslâm
13	90	6	533	Muhammed b. el-Hüseyn b. el-Hasen b. el-Hüseyn b. Zîne eş-Şeyh Ebû Ğânim b. Ebî Sâbit el-İsbehânî
14	23	6	535	İsmâîl b. Muhammed b. el-Fadl b. 'Alî b. Ahmed b. Tâhir, Ebü'l-Kâsım et-Teymî et-Talahî el-İsbehânî kıvâmü's-sünne
15	58	6	536	'Abdü's-Selâm b. 'Abdirrahmân b. Ebi'r-Ricâl Muhammed b. 'Abdirrahmân Ebü'l-Hikem el-Lehamî el-İfriki Sümmel-İsbilî es-Sûfi el-'Ârif el-Meshûr bi'bni Berrecân
16	125	6	536	Mahmûd b. Ahmed b. 'Abdilmünim b. Mahmûd b. Mâşize Ebû Mansûr el-İsbehânî
17	82	6	537	'Umer b. Muhammed b. Ahmed b. İsmâîl b. Muhammed b. Lukmân en-Nesefî sümme es-Semerkindî
18	127	6	538	Mahmûd b. 'Umer b. Muhammed b. 'Umer el-'Allâme Ebü'l-Kâsım ez-Zemahşerî el-H'ârizmî
19	81	6	539	'Umer b. İbrâhîm b. Muhammed (b. Muhammed) b. Ahmed b. 'Alî b. el-Hüseyn b. 'Alî b. Hamza b. el-El-Hüseyn b. Zeyd 'Alî b. el-El-Hüseyn (b. 'Alî) b. Ebî Tâlib Ebu'l-Berekât eHüseynî el-Kûfi el-Hanefî ez-Zeydî
20	49	6	541	'Abdülhakk b. Ğâlib b. 'Abdilmelik b. Ğâlib b. Temmâm, Ebû Muhammed el-Ğirnâtî
21	4	6	542	Ahmed b. 'Alî b. Ahmed b. Yahyâ b. Eflah b. Rızkûn b. Sehnûn el-Mürsî
22	53	6	543	'Abdurrahmân b. Muhammed b. Emîrveyh b. Muhammed el-'Allâme Ebü'l-Fadl el-Kirmânî
23	103	6	543	Muhammed b. 'Abdillâh b. Muhammed b. 'Abdillâh b. Ahmed el-İmâm Ebû Bekr b. el-'Arabî el-Mu'âfirî el-Endelûsî el-Hâfiz
24	108	6	546	Muhammed b. 'Abdirrahmân b. Ahmed el-'Allâme Ebû 'Abdillâh el-Buhârî
25	66	6	550 civarı	'Ubeydullâh b. İbrâhîm b. Ebî Bekr el-İmâm Ebû Bekr en-Nesâî et-Teftâzânî
26	83	6	550	'Umer b. 'Usmân b. el-Hüseyn b. Su'ayb Ebû Hafs el-Cenzî el-Edîb
27	105	6	552	Muhammed b. 'Abdilhamîd b. el-Hüseyn b. el-Hasen Ebü'l-Feth el-Üsmendî

28	126	6	555 civarı	Mahmûd b. Ahmed b. el-Ferec el-İmâm Ebü'l-Mehâmid es-Semerkindî es-Süğdî es-Sâğircî
29	27	6	558	Bîbis b. Muhammed b. 'Alî b. Bîbiş, Ebû Bekir el-'Abderî es-Sâtîbî
30	98	6	560	Muhammed b. Tayfûr el-Ğaznevî Ebû 'Abdillâh es-Secâvendî
31	15	6	562	Ahmed b. Muhammed b. Sa'îd Ebü'l-'Abbâs el-Ensârî el-Endelûsî
32	121	6	562	Muhammed b. Ebi'l-Kâsım b. Bâbecûk Zeynü'l-Meşâyih Ebu'l-Fadl el-Hârizmî el-Bekkâlî
33	71	6	567	'Alî b. 'Abdillâh b. Halef b. Muhammed b. 'Abdirrahmân b. 'Abdilmelik el-İmâm Ebü'l-Hasen b. en-Ni'met el-Ensârî el-Endelûsî
34	36	6	569	el-Hıdır b. Nasr b. 'Ukayl, Ebu'l'Abbâs el-İrbilî
35	129	6	576	Mes'ûd b. Mahmûd b. Ahmed b. 'Abdü'l-Mün'im b. Mâsize el-İmâm Ebû 'Abdillâh el-İsbehânî
36	60	6	582	'Abdülğanî b. el-Kâsım b. el-Hasen Ebû Muhammed el-Mısrî el-Mukrî es-Sâfî'î el-Haccâr el-Medenî.
37	14	6	586	Ahmed b. Muhammed 'Umer, Zeynü'd-dîn Ebü'l-Kâsım el-Buhârî el-'Attâbî
38	110	6	588	Muhammed b. 'Alî şehresveb b. Ebî Nasr Ebû Ca'fer es-Serderî el-Mâzenderânî Raşîdü'd-Dîn
39	118	6	592	Muhammed b. Ebî 'Alî b. Ebî 'Alî b. Ebî Nasr Fahrü'd-Dîn Ebû 'Abdillâh en-Nûkânî
40	50	6	5. yy.	'Abdurrahmân b. 'Alî b. Muhammed b. 'Alî, Ebü'l-Ferec, İbnü'l-Cevzî el-Bağdâdî el-Hanbelî
41	119	6	544 do-ğumlu	Muhammed b. 'Umer b. el-Hüseyn b. el-Hasen b. 'Alî el-İmâm Fahrüddîn er-Râzî el-Kuraşî el-Bekrî
42	104	6	[570 ¹¹² do-ğumlu]	Muhammed b. 'Abdillâh b. Muhammed b. Ebi'l-Fadl el-Mürsî Ebû 'Abdillâh
Hicri 7. Yüzyıl				
1	136	6	606	Yahyâ b. er-Rebî' b. Süleymân b. Harrâz el-'Allâme Mecdü'd-Dîn Ebû 'Ali el-Feherî el-Vâsitî es-Sâfî'î
2	48	7	608	'Abdülcelîl b. Mûsâ b. 'Abdülcelîl, Ebû Muhammed el-Ensârî el-Endelûsî el-Kurtûbî el-Kasrî

¹¹² Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn* (DKİB baskısı) 2/172-176.

3	40	7	613	Süleymân b. ‘Abdillâh b. Yûsuf, Ebû’r-Rebî‘ el-Hevvârî el-Halvetî
4	72	7	615	‘Alî b. ‘Abdillâh b. el-Mübârek Ebû Bekr
5	61	7	617	‘Abdü’l-Kebîr b. Muhammed b. ‘Îsâ b. Muhammed b. Bakiyy Ebû Muhammed el-Ğâfikî el-Mürsî
6	59	7	619	‘Abdüssamed b. ‘Abdirrahmân b. ‘Ebî Racâ el-Îmâm Ebû Muhammed el-Belevî el-Endelûsî el-Vâdî Âsî
7	96	7	622	Muhammed b. Ebi’l-Kâsım el-Hıdır b. Muhammed b. el-Hıdır b. ‘Alî b. ‘Abdillâh el-Îmâm Fahrüddîn Ebû ‘Abdillâh b. Teymiyye el-Harrânî
8	63	7	623-4	‘Abdükerîm b. Muhammed b. ‘Abdükerîm b. el-Fadl el-Îmâm Ebû’l-Kâsım İmâmü’d-Dîn er-Râfî‘î el-Kazvîni es-Sâfî‘î
9	120	7	631	Muhammed b. ‘Umer b. Yûsuf el-Îmâm Ebû ‘Abdillâh el-Kurtûbî el-Ensârî el-Mâlikî
10	68	7	637	‘Alî b. Ahmed b. el-Hasen b. İbrâhîm et-Tecîbî el-Îmâm Ebû’l-Hasen el-Harrâlî el-Endelûsî
11	115	7	638	Muhammed b. ‘Alî b. Muhammed b. Ahmed b. ‘Abdillâh Ebû Bekr et-Tâî el-Hâtemî el-Endelûsî el-Mürsî el-Ma‘rûf bi’bn-i ‘Arabî
12	78	7	643	‘Alî b. Muhammed b. ‘Abdissamed el-‘Allâme ‘İlmü’d-Dîn Ebu’l-Hasen el-Hemedânî es-Sehâvî
13	24	7	646	Besîr b. Hâmid b. Süleymân b. Yûsuf, Necmüddîn Ebû’n-Nu‘mân el-Hâsim et-Tebrîzî
14	131	7	651	Mansûr b. Serrâr b. ‘Îsâ b. Selîm Ebû ‘Ali el-Ensârî el-İskenderânî el-Mâlikî el-Ma‘rûf bi’l-Meseddî
15	134	7	652	Yahyâ b. Muhammed b. Mûsâ Ebû Zekeriyâ et-Tüceybî et-Tilimsânî
16	56	7	661	‘Abdürrezzâk b. Rizkullâh b. Ebî Bekr b. Halef el-Îmâm el-Hâfız el-Müfessir. ‘İzzüddîn Ebû Muhammed er-Ras‘anî el-Hanbelî
17	128	7	671	Mahmûd b. Muhammed b. Dâvûd el-Îmâm Ebû’l-Mehâmid el-Efşencî el-Buhârî
18	88	7	671	Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ferh el-Ensârî el-Hazrecî el-Mâlikî Ebû ‘Abdillâh el-Kurtûbî
19	46	7	681	‘Abdülcebbâr b. ‘Abdülhâlik b. Muhammed Celâlüddîn. Ebû Muhammed el-Bağdâdî, İbn ‘Ukber el-‘Allâme Celâlüddîn Ebu Muhammed el-Bağdâdî
20	51	7	684	Ahmed b. Muhammed b. Sa‘îd Ebû’l-‘Abbâs el-Ensârî el-Endelûsî

21	20	7	686	Ahmed b. Nâsır b. Zâhir Burhânüddîn es-Serîf el-Hüseynî el-Hanefî
22	97	7	698	Muhammed b. Süleymân b. el-Hasen b. el-Hüseyn el-‘Allâme Cemâlüddîn Ebû ‘Abdillâh Ebû ‘Abdillâh el-Belhiyyü’l-Asl el-Makdisî el-Hanefî el-müfessiru’l-ma‘rûf bi’bni’n-Nakîb

Kaynakça

- Apak, Âdem. “İslâm Tarihi Kaynağı Olarak Tabakât”. *Bir Âlim Bir Eser İbn Sa’d ve Tabakât - Sempozyum Bildirileri*. Siyer Yayınları, 2014.
- Ates, Şule Yüksel. *Klasik ve Modern Dönemde Müfessir de Aranan Şartlar ve Değişimi*. Yalova: Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Awadallah, Abdalaziz Mohamed. “İlim ve Devlet Adamı Giritli Sırrı Paşa’nın Tabakât ve Adâb-ı Müfessirîn Eseri Üzerine”. *Osmanlı İlim, Düşünce ve Sanat Dünyasında Balkanlar Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı*. 133-142. İstanbul, 2014.
- Başaran, Selman. “el-Cerh ve’t-Ta’dil”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/401-402. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Bencebîrî, Muhammed Tâhir el-. *Neylû’s-sâ’irîn fî tabakâti’l-müfessirîn*. thk. Mahmud Cîra-tüllâh. Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-ilmîyye, 2011.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük Tefsir Tarihi (Tabakâtü’l-Müfessirîn): Usul-i Tefsir veya Mukaddime-i İlm-i Tefsir*. 2 Cilt. Fatih: Bilmen Yayınevi, 1973.
- Birişik, Abdulhamit. “Tabakat (Tefsir)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/290-291. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Celâlüddîn ‘Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Tabakâtü’l-müfessirîn*, thk. ‘Ali Muhammed ‘Umer. Kâhire: Mektebetü Vehbe, 1976.
- Çiçek, Mehmet - Yazıcı, Burhan. “Edirnevî’nin Tabakâtü’l-Müfessirîn Adlı Eserinin Tefsir Tabakat Literatüründeki Yeri”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/41 (2020), 115-142.
- Dâvûdî, Şemseddîn Muhammed b. ‘Ali b. Ahmed, *Tabakâtü’l-müfessirîn*, 2 Cilt. Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-İlmîyye, 1983/1403.
- Dâvûdî, Şemsüddîn Muhammed b. ‘Ali b. Ahmed, *Tabakâtü’l-müfessirîn*, thk. Ali Muhammed ‘Umer. 2 Cilt. Kâhire : Mektebetü Vehbe, 1994/1415.
- Deliser, Bilal. “Tarih Felsefesi ve Metodolojisi, Biyografik Tarih Yazımı Çerçevesinde, Tefsir Tarihi Yazımı Açısından Şemsüddîn Muhammed b. Ali ed-Dâvûdî ve ‘Tabakâtü’l-Müfessirîn’ Adlı Eseri”. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/8 (2015), 182-203.
- Efendioğlu, Mehmet. “Tabakat (Hadis)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/291-292. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Ednevî, Ahmed b. Muhammed. *Tabakâtü’l-müfessirîn*. ed. Süleyman b. Salih Hazzî. Medine: Mektebetü’l-Ulum ve’l-Hikem, 1997.
- Ercan, Bilal. *Tefsir Geleneğinde Müfessir de Aranan Şartlar*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

- el-Fencafîrî, Muhammed Tâhir el-. *Neylü's-sâ'irîn fî Tabakâti'l-müfessirîn*. Fencafîr: Mektebetü'l-Yemân, 2000.
- Hafsi, Ibrahim. "Recherces Sur le Genre 'Tabaqat' Dans la Littérature Arabe-II". *Arabica* 24/1 (1977), 1-41.
- Hasan, Mohammad. *el-Kavâ'idül-lüğaviyye el-mühimme elletî yahtâcü ileyhâ el-müfessir*. Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Hasen Mahmûd Selmân, Meşhûr. *Şekvâ'l-Kurtûbî min ehli zemânih*. Ürdün: Dâru'l-Kütübi'l-Eseriyye, 1988.
- Hatiboğlu, İbrahim. "Muâfâ b. İmrân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/305-306. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Hocaoğlu, Mustafa - Büyük, Enes. "Tefsir, Kur'an'da Sadece Murad-ı İlâhîyi mi Tespit Eder? Molla Fenârî'nin Tanımı Üzerinden Bir Araştırma". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/34 (2018), 79-108.
- İbn Hacer el-'Askalânî, Ebü'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. 'Alî b. Muhammed el-'Askalânî. *Lisânu'l-Mîzân*. thk. 'Abdulfettâh Ebû Ğudde. 10 Cilt. b.y.: Dâru'l-Beşâ'iri'l-İslâmiyye, 1423/2002.
- İsmâ'îl, Şa'bân Muhammed. *el-Medhal li-dirâseti'l-Kur'ân ve's-sünne ve'l-'ulûmi'l-İslâmiyye*. 2 Cilt. y.y.: Dâru'l-ensâr., 1980.
- İzgi, Cevat. "Heysem b. Adî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/290-291. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Kâtib Çelebi, Hacı Halife Mustafâ b. 'Abdullâh. *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. 3 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1941.
- Kaya, Mesut. "Dönemsel İlmî Şartların Müfessirin Donanımı Üzerindeki Belirleyiciliği -Klasik ve Modern Dönem Mukayesesi". *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]* 13/3 (2013), 9-31.
- Kaya, Mesut. "Hadis ve Tarih İlimleri Arasında Tefsir Tabakat Literatürü: Histografik Bir İnceleme". *İslâm Araştırmaları Dergisi* 31 (2014), 33-65.
- Makdisî, Ebû Şâme Ebu'l-Kâsım 'Abdurrahman b. İsmâîl ed-Dimeşkî el-. *er-Ravdateyn fî Ahbâri'd-Devleteyni'n-Nûriyye ve's-Salâhiyye*. thk. İbrâhîm ez-Zeybek. 5 Cilt. b.y.: y.y., 1418/1997.
- Nüveyhid, 'Âdil, *Mu'cemü'l-müfessirîn min sadri'l-İslâm hatta'l-'asri'l-hâdir*, 2 Cilt. Beyrût: Mü'essesetu Nüveyhidi's-Sekâfiyye, 1986/1406.
- Özcan, Esat. "Tefsir Tabakât Eserleri". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44 (2020), 66-87.
- Özkan, Halit. "Süyûtî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/188-198. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

- Rosenthal, Franz. "General Introduction". *The History of al-Tabarî: General Introduction and Fram the Creation to the Flood*. Albany: State University of New York Press, 1989.
- Sâlih, Subhî es-. 'Ulûmü'l-hadîs ve mustalahuhû: 'ard ve dirâse. Beyrût: Dâru'l-'ilmi li'l-melâyin, 1. Baskı, 1959.
- Salzman, Philip Carl - Rice, Patricia C. *Antropolojik Düşünmek: Öğrenciler İçin Pratik Bir Rehber*. çev. Erol Mutlu. Ankara: Atıf Yayınları, 1. Baskı, 2020.
- Serinsu, Ahmet Nedim. *Tefsir Tarihi Atlası ve Uygulama Haritaları*. Ankara: Grafiker Yayınları, 1. Baskı, 2019.
- Süyûtî, Ebü'l-Fadl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Kitâbü't-tehaddüs bi-ni'metillâh*. thk. Elisabeth Sartain. 2 Cilt. Cambridge: Cambridge University, 1975.
- Süyûtî, Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-. *Nazmü'l-ikyân fî a'yâni'l-a'yân*. thk. Philip Hitti. Newyork: el-Matba'atü's-Sûriyye el-Emrîkiyye, 1927.
- Süyûtî, Ebü'l-Fadl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-. *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Mustafâ Dîb el-Buğâ. 2 Cilt. Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1987.
- Süyûtî, Ebü'l-Fadl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Şu'ayb el-'Arna'ûd. Beyrût: Müessesetü'r-risâle, 2008.
- Süyûtî, Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-. *Buğyetü'l-vu'ât fî Tabakâti'l-lüğaviyyîn ve'n-nühât*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl. 2 Cilt. Matba'atu 'Îsâ el-Halebî ve şurakâ'ühû, 1964.
- Sübkî, Tâcüddîn Ebî Nasr 'Abdilvehhâb b. 'Abdilkâfî es-. *Tabakâtü's-Şâfi'iyeti'l-kübrâ*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî vd. 10 Cilt. y.y.: Dâru İhyâ'i'l-kütübi'l-'Arabî, ts.
- Tayyâr, Müsâ'id Süleymân b. Nâsır et-. *Mefhûmü't-tefsir ve't-te'vîl ve'l-istinbât ve't-tedebbür ve'l-müfessir*. Riyâd: Dâru İbnü'l-Cevzî, 2. Baskı, 1427.
- Utku, Nihal Şahin. "Biyografik Tarih Yazımı İçinde Siyer". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44/1 (2013), 263-290.
- Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. 'Abdillâh. *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim. 4 Cilt. Kâhire: Mektebetü Dâri't-Türâs, 1984.
- Zübeydî, Ebü Bekr Muhammed b. el-Hasen ez-. *Tabakâtü'n-nahviyyîn*. Kâhire: Dâru'l-me'ârif, 1. Baskı. 1984.

Etik Beyan / Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Yazar(lar) / Author(s)

Enes TEMEL

Finansman / Funding

Yazar bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder / The author acknowledge that he received no external funding in support of this research.

Çıkar Çatışması / Competing Interests

Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler. / The authors declare that they have no competing interests.